।। अथ खिलानि ।।*

अथ प्रथमोऽध्यायः

1

संमैक्षिष्योर्ध्वमहस आदित्येन सहीयसा ।
अहं यशस्विनां यशो विश्वा रूपाण्या ददे ।। 1 ।।
उद्यन्नद्य वि नो भज पिता पुत्रेभ्यो यथा ।
दीर्घायुत्वस्य हेशिषे तस्य नो धेहि सूर्य ।। 2 ।।
उद्यन्तं त्वा मित्रमह आरोहन्तं विचक्षण ।
पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम् ।। 3 ।।

ऋसं 1.50 अनन्तरं पठनीयम् ।

2

सौपर्णसूक्तानि - 1

शश्वन्नासत्या युवयोर्महित्वं गावो अर्चन्ति सदमितुपुरुक्षू ।
यदूहथुरश्विना भुज्युमस्तमनारम्भणे अध्वनि तौग्र्यमस्तम् ।। 1 ।।
यदश्वं श्वेतं दधतो अभिघ्नन्नासत्या भुज्यू सुमताय पेरवे ।
ता वां रतिं विदथेषु विप्रा रेभन्तो दस्रावगमन्मनस्युम् ।। 2 ।।
आ नो विपन्यू सवनं जुषेथामा वां हंसाः सुयुजो वहन्तु ।
युवां स्तोमासो जनयो न मर्या उशन्तो दस्रा वृषणा सचन्ते ।। 3 ।।
आ नो यातं त्रिवृता सोमपेयं रथेन द्युक्षा सवनं मदाय ।
स्तीर्णं वां बर्हिः सुषुता मधूनि युक्ता होतारो रथिराः सुहस्ताः ।। 4 ।।
वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ द्यावाभूमी शृणुतं रोदसी मे ।
तावश्विना रासभाश्वा हवं मे शुभस्पती आगतं सूर्यया सह ।। 5 ।।

---

* **अस्मिन् ग्रन्थे न दृष्टपदानि मूलेपि न दृश्यन्ते ।**
Missing lines are not seen in the original VSM text also.

प्रैषः सन्तु म॑धुनो घृत॑स्य तीव्रं॑' सो॑मं नि॑ वपन्तु शुष्मि॑णः ।
ए॒वं॑ त॑था युवत्य॑श्विनौ बाहू॑ ऊ॑र्जं दुहतु म॑धुना घृते॑न ॥ **6** ॥
अ॑ग्ने मन्दन्तु य॑तयः स्तो॑माः प्र॑ णु॑ त्यं दिवं॑ यान्ति घर्म॑'म् ।
च॑तुर्द॑शं त्रिदि॑वं युवानमो॑जो मिमातु द्र॑विणं सुमे॑के ॥ **7** ॥
ह॑रिं हिनो॑मि द॑यमानो अंशु॑ पुरुमीळ्ह॑ ऋषभं॑ ज॑यान् ।
ह॑र्यश्वं ह॑रितः सप्ता॑श्वं युक्ता॑नेमिं त्रिना॑भिं व॑रुणं प्रगा॑थः स्वस्त॑ये ॥ **8** ॥
सो॑मो वैष्णवं॑ महिमा॑नमोजः सप्त॑ ऋ॑षयः सुवी॑रा न॑राः प्रीणयन्ति ।
सौधन्वना॑सः सुह॑स्ताः श॑मीभिस्त्वष्ट॑माङ्गिरस॑मृभ॑वं स्वस्त॑ये ॥ **9** ॥
इहै॑ह वो म॑घवन्नि॑ दधामि ध्रुवं॑ तीव्रं॑ च तं॑ हृदिय॑न्तं बृह॑स्पतिम् ।
सं॑ते दधामि द्र॑विणं हवि॑ष्मते घर्म॑'श्चित्तप्त॑ः प्रवृ॑जे व॑हन्ति ॥ **10** ॥
श॑श्वत्सौपर्णौ॑' वि॑षितस्तुकं॑ वायसं॑ विश्वभु॑जः पथिर॑क्षी नृच॑क्षसौ ।
इयं॑ हिं॑ त्वा द॑यमानं पृं॑चद्भिर्मा॑ वायसौ॑ दोषा॑द॑यमानो अबूबुधत् ॥ **11** ॥
त॑मेकनेमिं॑' त्रिवृ॑तं षोळशा॑रं शता॑वारं विं॑शतिं॑ प्र॑त्यराभिः ।
अष्टकैं॑ः षड्भि॑र्वि॑श्वरू॑पैकपा॑शं त्रि॑मार्गभेदं॑ द्विं॑निमित्तै॑'कमो॑हम् ॥ **12** ॥
सं॑दं सं॑दमेक॑मेकं तस्थु॑षः पञ्चं॑त्रिंशाद्दशा॑परम् ।
त्रिं॑'शतं शिं॑वं न॑वगुह्यं यज्ञं॑मष्टषष्ठं विदत् ॥ **13** ॥
अ॑तिष्ठद्वज्रं॑ वृ॑षणं सुवी॑'रं दधन्वं॑ देवाँ॑' ह॑रिमिन्द्रकेशम् ।
आयाँ॑' इं॑न्द्रः षोळशीं॑' श॑र्म यच्छतु षड्वर्मि॑'णमेकं॑ ध्रुवं॑न्ति साकं॑म् ॥ **14** ॥

3

सौपर्णसूक्तानि - 2

प्र॑ धा॑रा यन्तु म॑धुनो घृत॑स्य यद॑विन्दतं सूं॑री उस्रिं॑यायाम् ।
मित्रा॑व॑रुणौ भुं॑वनस्य कारू॑ ता॑ मे अश्विना जुषतां॑ सव॑ना ॥ **1** ॥
सुखं॑ र॑थं शत॑यावानमाशुं॑ प्रातर्या॑'वाणं सुष॑दं हिरण्य॑यम् ।
आ॑ तिष्ठद्य॑त्र दुहिता॑ विव॑स्वतस्त॑मेवा॑वा॑'श्चम॑वसे करामहे ॥ **2** ॥

ये वामश्वासो रथिरा विपश्चितो वातध्राजिषः सुयुजो घृतश्चुतः ।
येभिर्याथ उप सूर्यां वरेयं तेभिर्नो दस्रा वर्धतं समत्सु ॥ 3 ॥
यद्वां रेतो अश्विना पोषयित्नु यद्रासभो वध्रिमत्यैः सुदानू ।
यस्माज्जज्ञे देवकामः सुदक्षस्तदस्यै दत्तं भिषजावभिद्यु ॥ 4 ॥
यन्नासत्या भेषजं चित्रभानू येनावथुस्तोककामामु नु घोषाम् ।
तदस्यै दत्तं त्रिषु पुंसु वध्वै येनाविन्दतु नयं सा सुहस्त्यम् ॥ 5 ॥
वषड् वां दस्रावस्मिन्सुते नासत्या होता कृणोतु वेधाः ।
सिस्रतां नार्यृतप्रजाता वि पर्वाणि जिहतां सूतवा उ ॥ 6 ॥
एवा निषच्चोपनिषच्च विप्रा युवां रेभत्यौ सयुजा सुपर्ण्यौ ।
ब्रह्माण्यक्रतुर्विदथेषु शक्रा धत्तं तयोस्तनयं तोकमग्र्यम् ॥ 7 ॥

4

सौपर्णसूक्तानि-3

ज्योतिष्मन्तं केतुमन्तं त्रिचक्रं सुखं रथं सुषदं भूरिमायम् ।
चित्रामघा यस्य योगेऽधिजज्ञे तं वां हुवे अति रिक्तं पिबध्यै ॥ 1 ॥
युवं देवा क्रतुना पूर्व्येण युक्ता रथेन तविषं यजत्रा ।
आ गच्छतं नासत्या शचीभिरिदं तृतीयं सवनं पिबाथः ॥ 2 ॥
युवां देवास्त्रय एकादशासः सत्याः सत्यस्य दधिरे पुरस्तात् ।
अस्माकं यज्ञं सवनं जुषाणा पातं सोममश्विना दीद्यग्नी ॥ 3 ॥
पनाय्यं तदश्विनाकृतं वां वृषभो दिवो रजसः पृथिव्याः ।
सहस्रं शंसा उत ये गविष्टौ सवाँ इताँ उप यातं पिबध्यै ॥ 4 ॥
अयं वां भागो निहितो यजत्रेमा गिरो नासत्योप यातम् ।
पिबतं सोमं मधुमन्तमश्विना प्र दाश्वांसमवतं शचीभिः ॥ 5 ॥
ज्योतिष्मन्तं सुप्रतीकमजस्रेण भानुना दधिग्नी ।
शिवं प्रजानां कृणुष्व मा हिंसीः पुरुषं जगत् ॥ 6 ॥

धाता रातिः सवितेदं जुषन्तां त्वष्टा यद्दूतो अभवद्विवस्वतः ।
सं वामश्विभ्यामुषसा सजूस्तमूर्वं गव्यं महि गृणान इन्द्र ॥ 7 ॥

भरद्वाजस्य सुन्वतो यविष्ठा याह्यग्ने मधुमत्तमः सुतः ।
सोमस्य मा तवसो दीध्यानो अच्छा कोशं जनयित्वावतो भुवत् ॥ 8 ॥

अग्निः पृथुर्ब्रह्मणस्पतिः सोमो देवेष्वा यमत् ।
इन्द्रस्याधिपत्य मे बृहस्पते हवींषि ते ॥ 9 ॥

रुचं ब्राह्मचं जनयन्तो देवा अग्रे यदब्रुवन् ।
यस्त्वेदं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा असन्वशे ॥ 10 ॥

5

सौपर्णसूक्तानि - 4

कृशस्त्वं भुवनस्पते पाति देवानामद्भुतः ।
अश्विना पातमस्मयू नासत्या तिरोअह्न्यम् ॥ 1 ॥
त्वं तं सुपर्ण आभर दिवस्पुत्रा निं षेदिरे ।
अग्निः प्रजानामभवज्जातवेदो विचर्षणे ॥ 2 ॥
अग्निर्होता विभू वसुर्देवानामुत्तमं यशः ।
पुनरग्निः प्रजापतिर्वैश्वानरो हिरण्ययः ॥ 3 ॥
अग्निस्त्राता शिवो भवद्वरूथ्यो विश्वदेव्योः ।
द्रविणं पाहि विश्वतः सोमपा अभयंकरः ॥ 4 ॥
अग्ने निंजहि मर्माण्यरातीनां च मर्मणाम् ।
दीर्घायुत्वस्य हेशिषे तस्य नो धेहि सूर्य ॥ 5 ॥
उद्यन्तं त्वा मित्रमह आरोहन्तं विचक्षण ।
पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम् ॥ 6 ॥
कृशं च्यवानमृषिमन्धमश्विना जुजुवांसं कृणुथः कवेरेभिः ।
अक्षण्वन्तं स्थूलवपुष्कमुग्रा पुनर्युवानं पतिमित्कनीनाम् ॥ 7 ॥

यो वां सोमैर्हविषा यो घृतेन वेदेन यो मनसा वाशं शक्रा ।
स धत्ते रत्नं द्युमदिन्द्रवन्तं पुरुस्पृहं पृतनाज्यं सुवीरम् ॥ 8 ॥
प्र वां नरा सप्तवध्रिर्मनीषा गिरं हिन्वत्प्रतिवाभ्यामिदानीम् ।
वृक्षा समुद्धमुशना युवानमथ तं कृणुत मा विरप्शिनम् ॥ 9 ॥
अजोहवीत्सप्तवध्रिः सुहस्तो द्रुणि बद्धोऽर्य समानः ककुद्मान् ।
अरूरुजतं युवमस्य वृक्षमद्रिं न वज्री सुवृषायमाणः ॥ 10 ॥
एवा कृशश्चकमानमना...: सुहवा रातिसूरः ।
ब्रह्मचक्रे युवयोर्वर्धनानि धत्तं तस्मै सदमरातिदब्धिम् ॥ 11 ॥

6

सौपर्णसूक्तानि - 5

इमानि वां भागधेयानि सिस्रत इन्द्रावरुणा प्र महे सुतेषु वाम् ।
यज्ञे यज्ञे हि सवना भुरण्यथो यत्सुन्वते यजमानाय शिक्षथः ॥ 1 ॥
निष्षिध्वरीरोषधीराप आभ्यामिन्द्रावरुणा महिमानमाशत ।
या तस्थतू रजसस्पारे अध्वनो ययोः शत्रुर्न किरादेव ओहते ॥ 2 ॥
सत्यं तदिन्द्रावरुणा घृतश्चुतं मध्व ऊर्मिं दुहते सप्त वाणीः ।
ताभिर्दाश्वांसमवतं शुभस्पती यो वामदब्धो अभि पाति चित्तिभिः ॥ 3 ॥
घृतप्रुषः सौम्या जीरदानवः सप्त स्वसारः सदन ऋतस्य ।
या ह वामिन्द्रावरुणा घृतश्चुता ताभिर्दक्षं यजमानाय शिक्षतम् ॥ 4 ॥
अवोचाम महते सौभगाय सत्यं त्वेषाभ्यां महिमानमिन्द्रियम् ।
अस्मान्स्विन्द्रावरुणा घृतश्चुता त्रिभिः सप्तेभिरवतं शुभस्पती ॥ 5 ॥
इन्द्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमधत्तमग्रे ।
तानि च्छंदांस्यसृजन्त धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यन् ॥ 6 ॥
इन्द्रावरुणा सौमनसमदृप्तं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तम् ।
प्रजां पुष्टिं रयिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्र तिरतं न आयुः ॥ 7 ॥

7

सौपर्णसूक्तानि - 6

अयं सोमः सुशमी अद्रिबुघ्नः परिष्कृतो मतिभिरुक्थशस्तः ।
गोभिः श्रीतो मत्सरः सामगीतो मक्षू पर्वा ते परि वां सुशिप्रा ॥ 1 ॥
अस्य पाजसः पिबतं सुतस्य वा रेष्ठाव्याः परिपूतस्य वृष्णः ।
तावश्विना जठरमा पृणेथामथा मनो वसुधेयाय धत्तम् ॥ 2 ॥
एह यातं तन्वा३शाशदाना मधूनि नश्चकमानो नु मेधा ।
वि स्वा मन्द्रा पुरुरेजमाना युवायती हवते वां मनीषा ॥ 3 ॥
सुखं नासत्या रथमंशुमन्तं स्योनं सुवह्निमधि तिष्ठतं युवम् ।
यं वां वहन्ति हरितो वहिष्ठा शतमश्वा यदि वा सप्त देवा ॥ 4 ॥
यं वेनं तागच्छतं मानवस्य शार्यातस्य शदनं शस्यमाना ।
अबीभयुः सधमादं चकानश्च्यवनो देवान्युवयोः स एषः ॥ 5 ॥
आ नो अश्विना त्रिवृता रथेनार्वाञ्चं रयिं वहतं सुवीरम् ।
शृण्वन्ता वामवसे जोहवीमि वृधे च नो भवतं वाजसातौ ॥ 6 ॥

8

सौपर्णसूक्तानि - 7

यदा युञ्जाथे मघवानमाशुं पुरुस्पृहं पृतनाज्यं सुवीरम् ।
स्वश्वं दस्रा रथमा हवेषु तदा युतीर्येति रसं तनूनाम् ॥ 1 ॥
भन्दिष्ठा इमे कवयश्चरन्ति भरेषु न ग्रथिता तुर्वशासः ।
वाचं हिन्वानाः पुरुपेशसं वा हविष्मती सवने मन्दयध्यै ॥ 2 ॥
श्रुतं हवं तर्पयतं मखस्युं काममेषामा वहथो हवींषि ।
अध स्तोतॄन् यजमानं च पातमूतिभिर्नृपती या अभीके ॥ 3 ॥

9

सौपर्णसूक्तानि - 8

यं गच्छथः सुतपा देववन्तं हविष्कृतं वृषणा रातहव्यम् ।
स पुष्यत्यन्नं शतमाविरुक्थ्य३मना पिबन् प्रयतमादयित्नुं ॥ 1 ॥
या दंसांसि जरिता दुष्टरा वां या शंसन्ति जरितारः सुतेषु ।
यानीह पुष्यन्तु विधा जनेषु यैरश्वुथो विदथे सोमपेयम् ॥ 2 ॥
यदुशन्ता वृषणा या दधीचे शिरो भिषजा समधत्तमर्वाक् ।
तद्वां मती मधुना तं युवाना वषट्कृतं भसथो मन्दसाना ॥ 3 ॥
मा वोच आथर्वण यद् ब्रवीमि मधु तेऽन्यैर्वीरतरैरचित्तम् ।
यदन्वशासन् मघवा दधीचं तद्वामवक्षच्छिरसा हयस्य ॥ 4 ॥
यदा गच्छाद्वीळितो वज्रबाहुर्धत्ते पितृभ्या मधु नो दधीचा ।
आ तिरेयं दुश्शुते मा वदेति यदा वदत्सा युवयोः सुकीर्तिः ॥ 5 ॥
याभिः शचीभिर्वृषणा दधीचं याभिस्तुरं कावषेयं मखस्य ।
याभिर्धियं जिन्वथाके निपाना ताभिर्नोऽवतं विदथे गभीरा ॥ 6 ॥

10

सौपर्णसूक्तानि - 9

अयं सोमो देवया वां सुमेधा हृदिस्पृग् याति धिषणां मियानः ।
स्वाधिष्ठो हव्यान्मधुनो घृताद्वा नूत्नो वां स्तोमो अश्विनाहमेमि ॥ 1 ॥
प्र वां मही मन्दते देवकामा ययैरयासो वयुनानि विश्वा ।
तावश्विना पुरुभुजा सुशस्ती ऋषिहिता महतं विश्वधेनाम् ॥ 2 ॥
यो वां गोमानश्ववान् सूनृतावान् पुरुश्चन्द्रं स्पार्हा स्पार्हयिष्णुः ।
यं जोहवीमि रथिरो गविष्ठौ तमह्वे रथमा विश्वरूपम् ॥ 3 ॥
सुवृद्रथो वां वृषणा सुवह्निः पुरुस्पृहो वसुविद्यो वयोधाः ।
येन वाजान् वहतं स्पार्हवीरानुरुश्रियः शुरुधोऽश्वांश्च माध्वी ॥ 4 ॥

11

सौपर्णसूक्तानि - 10

इदं देवा भागधेयं पुराणं यदाशिरे हृषिता यज्ञियासः ।
एष स्य घर्मः परिपूत ऋग्भिस्तं बप्सथो रथिरा विद्रवन्ता ॥ 1 ॥
वृक्णं शिरो वृषणा यन्मखस्य शिरो भिषजा समधत्तमर्वाक् ।
तद्वां नरः सरिरं चारु चित्रं सदा गृणन्ति कवयः सुतेषु ॥ 2 ॥
येन देवा अघ्नत सं रपांसि येनासहन्त पृतना अदेवीः ।
येनाभवन्नमृताः सोमधानं तमर्पयतं शिरसा हयस्य ॥ 3 ॥
पुरा विशीर्ष्णा विदथेन देवा नावाशिषोरुन्धत नापि नाकम् ।
ईजाना बह्वीरु समा यदास्य शिरो दत्तं समधान्वारुहन् स्वः ॥ 4 ॥
यद्वां माता उप आतिष्ठदुग्रं सुवृद्रथानव्यथेयं सरण्यूः ।
तत्र वां माध्वी मध्वाहितं सुनीथं प्रत्नमश्विना मयोभु ॥ 5 ॥
युवं स्त्रिभिश्रितयथोऽपि नाकं युवं पयांसि शकरीषु धत्तम् ।
युवं वीरुद्भिः सृजतं महीमं युवं सर्तवे सृजतं वि सिन्धून् ॥ 6 ॥
युवं माध्वी मधुभिः सारघेभिर्युवं भेषजा स्थो भिषजा सुपाणी ।
युवं रथेभी रथिरै स्थ उग्रा सुमङ्गलावमीवचातनेभिः ॥ 7 ॥
तन्मे दत्तं चक्षुरक्ष्णोर्विचक्षे पश्यामो येन स्वरिमा दिशश्च ।
येनाभिख्याय वि धवाम शक्रं दुर्हणाद्वामश्विना शूरसातौ ॥ 8 ॥

12

सौपर्णसूक्तानि - 11

आश्विना वहतं पीवरीः स्वधाश्चावतीर्दासपत्नीरिरावतीः ।
युवोर्दानासो दिवि नादितेयो युवोः पयांसि रुरुचिरे सुशुक्रा ॥ 1 ॥
यद्रेभं दस्रा विनिगूळ्हमप्सु युवायन्तं वाजयन्तमृबीसात् ।
उन्निन्यथुरश्विना वध्रिमाशुं तद्वां व्रतं महयन्त्युक्थशासः ॥ 2 ॥

या वां नु संरिरे या पृथिव्यां या वीरुत्सु ग्रावसु यान्तरिक्षे ।
या वीरेषु सूरिषु यापि नाके ताभिर्नः शर्म यच्छतं युवाना ॥ 3 ॥
यो वां भरित्रा स्तुवतो मघानि प्रयन्त्रीणि द्विषतो बर्हणानि ।
त्रात्रीणि शश्वतां सातपन्ति ताभिर्नः शर्म यच्छतं युवाना ॥ 4 ॥
यो वां त्रिचक्रः सुपविः सुशप्तिस्त्रिवन्धुरः केतुमान् वातरंहाः ।
योगे यस्य वि तनोत्यभीशुं विभावरीः सदथो यन्मयोभुं ॥ 5 ॥
युवमूह्थुर्विमदाय जायां युवं वशां शयवे धेनुमक्रताम् ।
युवमायुषा तारयतं प्र बन्धनमत्रिममुक्तं युवमंहसो विं ॥ 6 ॥
हवन्तं मेषान् वृक्ये शिवायै पिता चकार ऋषिमन्धमश्विना ।
तस्मिन्नृज्राश्वे चक्षुषी अधत्तमाविष्कृणुतं पुनरस्य लोकम् ॥ 7 ॥
यद्वां चक्षुर्दिवि यत्सुपर्णो येन पश्यथो भुवनान्यमर्त्याः ।
तन्मे दत्तं चक्षुषी देवबन्धू नमस्यां विन्देथ पुरुधा चकानाम् ॥ 8 ॥

एकादश सौपर्णसूक्तानि ऋसं 1.73 अनन्तरे पठितव्यम् ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः

1

मा॑ बिभे॑र्न॑ मरिष्यसि॒ प॑रि त्वा पामि॒ सर्व॑तः । घने॑न हन्मि वृ॑श्चिक॑म॑हिं दण्डे॑ना॑गतम् ॥ **1** ॥

प्रथममण्डलान्ते पठनीयम् ।

2

भद्रं॑ वद दक्षिण॒तो॑ भद्र॑मुत्तर॒तो॑ वद । भद्रं॑ पु॒र॑स्तान्नो वद भद्रं॑ पश्चा॑त् कपिञ्जल ॥ **1** ॥

भद्रं॑ वद पु॒त्रै॑र्भद्रं॑ वद गृहे॑षु च । भद्र॑मस्मा॑कं वद भद्रं॑ नो अ॑भयं वद ॥ **2** ॥

भद्र॑म॒ध॑स्तान्नो वद भद्र॑मु॒प॑रिष्टान्नो वद । भद्रं॑भद्रं॑ न आ॑ वद भद्रं॑ नः सर्व॒तो॑ वद ॥ **3** ॥

असपत्नं॑ पु॒र॑स्तान्नः शि॒वं॑ दक्षिण॒त॑स्कृधि । अ॑भयं स॑ततं पश्चा॑द्भद्र॑मुत्तर॒तो॑ गृहे॑ ॥ **4** ॥

यौव॑नानि मह॑यसि जिग्यु॑षामिव दु॒न्दु॒भिः॑ । श॑कुन्तक प्रदक्षि॒णं॑ श॒त॑पत्राभि॑ नो वद ॥ **5** ॥

ऋसं. 2.43.2 अनन्तरम् पठनीयम् ।

3

जा॑गर्षि त्वं॑ भु॑वने जातवेदो जा॑गर्षि य॑त्र य॑जते ह॒विष्मा॑न् ।

इदं॑ ह॒विः॑ श्रद्द॑धानो जु॒हो॑मि ते॑न पासि गु॑ह्यं ना॑म गोना॑म् ॥ **1** ॥

ऋसं. 5.44 अनन्तरम् पठनीयम् ।

4

स्वस्त्य॑यनं ता॑र्क्ष्य॑म॑रिष्टने॑मिं मह॑द्भूतं वायसं॑ दे॑व॑तानाम् ।

असुरघ्न॑मि॑न्द्रसखं सम॑त्सु बृह॑द्य॑शो ना॑वमि॑वा॑ रुहेम ॥ **1** ॥

अंहोमु॑चमाङ्गि॑रसं॑ ग॑यं च स्वस्त्या॑त्रेयं॑ म॑नसा च ता॑र्क्ष्यम् ।

प्र॑यतपाणिः श॒रणं॑ प्र॑ पद्ये स्वस्ति॑ संबाधे॑ष्व॑भयं नो अस्तु ॥ **2** ॥

ऋसं. 5.51 अनन्तरम् पठनीयम् ।

5

व॑र्षन्तु ते विभावरि दिवो॑ अभ्र॑स्य विद्यु॑तः । रो॑हन्तु स॑र्वबीजान्य॑व ब्रह्मद्वि॑षो जहि ॥ **1** ॥

ऋसं. 5.84 अनन्तरम् पठनीयम् ।

6

श्री सूक्तानि - 1

हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजाम् । चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममा वह ॥ 1 ॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् ॥ 2 ॥

अश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रमोदिनीम् । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषताम् ॥ 3 ॥

कांसोस्मि तां हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् ।

पद्मेस्थितां पद्मवर्णां तामिहोप ह्वये श्रियम् ॥ 4 ॥

चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् ।

तां पद्मनेमिं शरणं प्र पद्ये अलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणोमि ॥ 5 ॥

आदित्यवर्णे तपसोऽधि जातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ बिल्वः ।

तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मायान्तरा याश्च बाह्या अलक्ष्मीः ॥ 6 ॥

उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह । प्रादुर्भूतोऽस्मि राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिंवृद्धिं ददातु मे ॥ 7 ॥

क्षुत्पिपासामला ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहम् । अभूतिमसमृद्धिं च सर्वां निर्णुद मे गृहात् ॥8॥

गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोप ह्वये श्रियम् ॥ 9 ॥

मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि । पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥10॥

कर्दमेन प्रजा भूता मयि सं भव कर्दम । श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥11॥

आपः स्रवन्तु स्निग्धानि चिक्लीत वस मे गृहे । नि च देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥12॥

पद्मां पुष्करिणीं पुष्टां पिङ्गलां पद्ममालिनीम् । सूर्यां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममा वह ॥ 13 ॥

आर्द्रां पुष्करिणीं यष्टीं सुवर्णां हेममालिनीम् । चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममा वह ॥14॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्यो विन्देयं पुरुषानहम् ॥15॥

य आनन्दं समाविशदुपाधावन् विभावसुम् । श्रियः सर्वा उपासिष्व चिक्लीत वस मे गृहे ॥16॥

कर्दमेन प्रजा स्रष्टा संभूतिं गमयामसि । अदधादुपागाद्येषां कामान् ससृज्महे ॥ 17 ॥

जातवेदः पुनीहिं मा रायस्पोषं च धारय । अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥ **18** ॥
अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।
वीहिं स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन् द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥**19**॥

अधिकमन्त्राः *

यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्यमन्वहम् । सूक्तं पञ्चदशर्चं च श्रीकामः सततं जपेत्॥ **1** ॥
पद्मानने पद्मऊरू पद्माक्षी पद्मसंभवे । तन्मे भजसि पद्माक्षी येन सौख्यं लभाम्यहम् ॥ **2** ॥
अश्वदायि गोदायि धनदायि महाधने । धनं मे जुषतां देवि सर्वकामांश्च देहि मे ॥ **3** ॥
पुत्रपौत्रं धनं धान्यं हस्त्यश्वादिगवे रथम् । प्रजानां भवसि माता आयुष्मन्तं करोतु मे ॥ **4** ॥
धनमग्निर्धनं वायुर्धनं सूर्यो धनं वसुः । धनमिन्द्रो बृहस्पतिर्वरुणं धनमृत्सृजे ॥ **5** ॥
वैनतेय सोमं पिब सोमं पिबतु वृत्रहा । सोमं धनस्य सोमिनो मह्यं ददातु सोमिनः ॥ **6** ॥
न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां श्रीसूक्तं जपेत्॥ **7** ॥
सरसिजनिलये सरोजहस्ते धवलतरांशुकगन्धमाल्यशोभे ।
भगवति हरिवल्लभे मनोज्ञे त्रिभुवनभूतिकरि प्रसीद मह्यम् ॥ **8** ॥
श्रीवर्चस्वमायुष्यमारोग्यमाविधाच्छुभमानं महीयते ।
धान्यं धनं पशुं बहुपुत्रलाभं शतसंवत्सरं दीर्घमायुः ॥ **9** ॥
विष्णुपत्नीं क्षमां देवीं माधवीं माधवप्रियाम् । लक्ष्मीं प्रियसखीं देवीं नमाम्यच्युतवल्लभाम् ॥**10**॥
महालक्ष्मी च विद्महे विष्णुपत्नी च धीमहि । तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥ **11** ॥
पद्मानने पद्मिनि पद्मपत्रे पद्मप्रिये पद्मदलायताक्षि ।
विश्वप्रिये विश्वमनोनुकूले त्वत्पादपद्मं हृदि सं नि धत्स्व ॥ **12** ॥
आनन्दः कर्दमः श्रीतश्चिक्लीत इव विश्रितः । ऋषयः श्रियः पुत्राश्च श्रीर्देवी देवदेवता ॥ **13** ॥
चन्द्राभां लक्ष्मीमीशानां सूर्याभां श्रियमीश्वरीम् । चन्द्रसूर्याग्निवर्णाभां महालक्ष्मीमुपास्महे॥ **14** ॥
वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्मद्विषो जहि ॥ **15** ॥

* **श्रीसूक्तानन्तरं केषुचित पुस्तेकेषु अधिकमन्त्राः सन्ति, किन्तु एते मन्त्राः मूले न सन्ति ।**

पद्मप्रिये पद्मिनि पद्महस्ते पद्मानने पद्मदलायताक्षि ।
विश्वप्रिये विष्णुमनोनुकूले त्वत्पादपद्मं मयि संनिधत्स्व ॥ **16** ॥
या सा पद्मासनस्था विपुलकटितटी पद्मपत्रायताक्षी
गम्भीरावर्तनाभिस्तनभरनमिता शुभ्रवस्त्रोत्तरीया ।
लक्ष्मीर्दिव्यैर्गजेन्द्रैर्मणिगणखचितैः स्नापिता हेमकुम्भै-
र्नित्यं सा पद्महस्ता मम वसतु गृहे सर्वमाङ्गल्ययुक्ता ॥ **17** ॥
लक्ष्मीं क्षीरसमुद्रराजतनयां श्रीरङ्गधामेश्वरीं दासीभूतसमस्तदेववनितां त्रैलोक्यदीपाङ्कुराम् ।
श्रीमन्मन्दकटाक्षलब्धविभवब्रह्मेन्द्रगङ्गाधरां त्वां त्रैलोक्यकुटुम्बिनीं सरसिजां वन्दे मुकुन्दप्रियाम् ॥ **18** ॥
सिद्धलक्ष्मीर्मोक्षलक्ष्मीर्जयलक्ष्मीः सरस्वती । श्रीर्लक्ष्मीर्वरलक्ष्मीश्च प्रसन्ना मम सर्वदा ॥ **19** ॥
वराङ्कुशापाशमभीतिमुद्रां करैर्वहन्तीं कमलासनस्थाम् ।
बालार्ककोटिप्रतिभां त्रिनेत्रां भजेऽहमाद्यां जगदीश्वरीं ताम् ॥ **20** ॥
सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ **21** ॥

7

श्रीसूक्तानि -2

चिक्लीतो यस्य नाम तद्दिवा नक्तं च सुक्रतो ।
अस्मान् दीदास युज्याय जीवसे जातवेदः पुनन्तु मां देवजनाः ॥ **1** ॥
पुनन्तु मनसा धियः पुनन्तु विश्वा भूतानि । जातवेदो यदस्तुतम् ॥ **2** ॥
विश्वे देवाः पुनीत मा जातवेदः पुनीहि मा । संभूता अस्माकं वीरा ध्रुवा ध्रुवेषु तिष्ठति ॥ **3** ॥
ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवा ध्रुवेषु तिष्ठति । अग्ने अच्छा यदस्तुतं रायस्पोषं च धारय ॥ **4** ॥
अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।
वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन् द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ **5** ॥

8

श्रीसूक्तानि - 3

म॑यि श्लेषो॑ मा वधीः प्र॑ सम्रा॑जं च सुक्रतो ।
अस्मा॑न् पृणीष्व यु॑ज्याय जीव॑से जा॑तवेदः पुनीहि॑ मा ॥ **1** ॥
म॑र्तो॑ यो॑ नो दि॑दासत्य॑धिरस्था न॑ नीनशत् ।
द॑विध्वतो विभा॑वसो जागा॑रमुत॑ ते धि॑यम् ॥ **2** ॥
अनमीवा॑ भवन्त्वघ्न्या सु॑ सं गर्भो॑ वि॑ मोचतु ।
अरातीय॑न्ति ये॑ के॑चित्सू॑रयश्चाभि मज्म॑ना ॥ **3** ॥
राय॑स्पोषं॑ वि॑ धारय जा॑तवेदः पुनीहि॑ मा । उस्रा॑ भवन्तु नो म॑यो बह्वी॑र्गोष्ठे॑ घृता॑च्यः ॥ **4** ॥
अ॑च्छा नो मित्रमहो देव देवा॑न॑ग्ने वोचः सुमतिं॑ रो॑दस्योः ।
वीहि॑ स्वस्तिं॑ सुक्षितिं॑ दिवो॑ नॄ॑न् द्विषो॑ अंहांसि दुरिता॑ तरेम ता॑ तरेम त॑वा॑वसा तरेम ॥ **5** ॥

9

श्रीसूक्तानि - 4

सं॑ स्रवन्तु मरु॑तः सं॑म॑श्वाः सं॑मु पू॑रुषाः ।
सं॑ धान्य॑स्य या॑ स्फातिः॑ संस्रा॑व्येण हवि॑षा जुहोमि ॥ **1** ॥
ए॑ह॑ यन्ति पश॑वो ये॑ प॑रेयुर्वा॑युर्ये॑षां स॑हचारं॑ जुजो॑ष ।
त्व॑ष्टा ये॑षां रूपधे॑यानि वे॑दास्मिं॑स्ताँ॑ल्लोके॑ सविता॑भि॑ रक्षतु ॥ **2** ॥
इमं॑ गोष्ठं॑ पश॑वः सं॑ स्रवन्तु बृ॑हस्प॑तिरा॑ नयतु प्रजान॑न् ।
सिनीवाली॑ नयत्व॑ग्र एषामा॑ जग्मु॑षोऽनुमते नि॑ यच्छ ॥ **3** ॥
सं॑ सिञ्चामि ग॑वां क्षीरं॑ स॑मा॑ज्येन ब॑लं र॑सम् ।
सं॑सिक्ता अस्मा॑कं वीरा॑ ध्रुवा॑ गा॑वः सन्तु गो॑पतौ ॥ **4** ॥
आ॑ हरामि ग॑वां क्षीर॑मा॑ हरामि धान्यं३ र॑सम् ।
आ॑हृता अस्मा॑कं वीरा॑ आ॑ प॑त्नीरिदं॑म॑स्तकम् ॥ **5** ॥

10

श्रीसूक्तानि - 5

आ ते गर्भो योनिमेतु पुमान् बाण इवेषुधिम् ।
आ वीरो अत्र जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः ॥ 1 ॥
करोमि ते प्राजापत्यमा गर्भो योनिमेतु ते ।
अनूनः पूर्णो जायतामनन्धोऽश्रोणोऽपिशाचधीतः ॥ 2 ॥
पुमांस्ते पुत्रो जायतां पुमाननु जायताम् । यानि भद्राणि बीजान्यृषभा जनयन्ति नः ॥ 3 ॥
तानि भद्राणि बीजान्यृषभा जनयन्तु ते । तैस्त्वं पुत्रं जनयेः स जायतां वीरतमः स्वानाम् ॥ 4 ॥
यो वशायां गर्भो योऽपि वेहतीन्द्रस्तं नि दधे वनस्पतौ ।
तैस्त्वं पुत्रान् विन्दस्व सा प्रसूर्धेनुका भव ॥ 5 ॥
सं वो मनांसि जानतां सं नाभिः सं ततोऽसत् ।
सं त्वा कामस्य योक्त्रेण युञ्जान्यविमोचनाय ॥ 6 ॥
कामः समृध्यतां मह्यमपराजितमेव मे । यं कामं कामये देव तं मे वायो समर्धय ॥ 7 ॥

11

श्रीसूक्तानि - 6

अग्निरेतु प्रथमो देवतानां सोऽस्याः प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् ।
तदयं राजा वरुणोऽनुमन्यतां यथेयं स्त्री पौत्रमघं न रोदात् ॥ 1 ॥
इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै तिरतु दीर्घमायुः ।
अशून्योपस्था जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभि वि बुध्यतामियम् ॥ 2 ॥
मा ते गृहे निशि घोर उत्थादन्यत्र त्वद्रुदत्यः सं विशन्तु ।
मा त्वं विकेश्युर आ वधिष्ठा जीवपुत्रा पतिलोके वि राज प्रजां पश्यन्ती सुमनस्यमाना ॥ 3 ॥
अप्रजस्यं पौत्रमर्त्यं पाप्मानमुत वाघम् ।

प्रजामिवोन्मुच्यस्व द्विषद्भ्यः प्रति मुञ्चामि पाशान् ॥ 4 ॥
देवकृतं ब्राह्मणं कल्पमानं तेन हन्मि योनिषदः पिशाचान् ।
क्रव्यादो मृत्यूनधरान् पातयामि दीर्घमायुस्तव जीवन्तु पुत्राः ॥ 5 ॥

6-11 खिलसूक्तानि पञ्चममण्डलान्ते पठनीयम् ।

12

चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानौ देह इदं शरीरम् ।
द्वौ प्रत्यञ्चावनुलोमौ विसर्गावेदं तं मन्ये दशयन्त्रमुत्सम् ॥ 1 ॥

ऋसं 6.44 अनन्तरम् पठनीयम् ।

13

शंवतीः पारयन्त्येतेदं पृच्छस्व वचो यथा । अभ्यारं तं समाकेतं य एवेदमिति ब्रवत् ॥ 1 ॥
जायाकेतं परिस्रुतं भारती ब्रह्मवादिनी । संजानाना मही जाता य एवेदमिति ब्रवत् ॥ 2 ॥
इन्द्रस्तं किं विभुं प्रभुं भानुना यं जुजोषति । तेन सूर्यमरोचयद्येनेमे रोदसी उभे ॥ 3 ॥
जुषस्वाग्ने अङ्गिरः काण्वं मेध्यातिथिम् । मा त्वा सोमस्य बर्बृहत् सुतस्य मधुमत्तमः ॥ 4 ॥
त्वमग्ने अङ्गिरस्तम शोचस्व देववीतमः ।
आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिः शान्तिं स्वस्तिमकुर्वत ॥ 5 ॥
शं नः कनिक्रदद्देवः पर्जन्यो अभि वर्षत्वोषधयः सं प्रवर्धन्ताम् ।
शं नो द्यावापृथिवी शं प्रजाभ्यः शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ 6 ॥

ऋसं. 7.34 अनन्तरम् पठनीयम् ।

14

स्वप्नः स्वप्नाधिकरणे सर्वं नि ष्वापया जनम् ।
आ सूर्यमन्यान् स्वापयाव्युषं जागृयामहम् ॥ 1 ॥

ऋसं. 7.55 अनन्तरम् पठनीयम् ।

15

यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपो यस्य व्रते पशवो यन्ति सर्वे ।
यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमवसे जोहवीमि ॥ **1** ॥

ऋसं. 7.96 अनन्तरम् पठनीयम् ।

16

उप प्र वद मण्डूकि वर्षमा वद तादुरि । मध्ये ह्रदस्य प्लवस्व निगृह्य चतुरः पदः ॥ १ ॥

ऋसं. 7.103 अनन्तरम् पठनीयम् ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

1) **ऋसं. 8.49 वालखिल्यम्**
2) **ऋसं. 8.50 वालखिल्यम्**
3) **ऋसं. 8.51 वालखिल्यम्**
4) **ऋसं. 8.52 वालखिल्यम्**
5) **ऋसं. 8.53 वालखिल्यम्**
6) **ऋसं. 8.54 वालखिल्यम्**
7) **ऋसं. 8.55 वालखिल्यम्**
8) **ऋसं. 8.56 वालखिल्यम्**

9

त्वं द्रप्सं धनुषा युध्यमानमुपातिष्ठो मघवन्नंशुमत्याः ।

प्र शूर आपः सनिता धनानीन्द्र तानि ते पुरुकृत् सहांसि ॥ 1 ॥

ऋसं. 8.96.15 अनन्तरम् पठनीयम् ।

10

पावमानीः स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चुतः ।

ऋषिभिः संभृतो रसो ब्राह्मणेष्वमृतं हितम् ॥ 1 ॥

पावमानीर्दिशन्तु न इमंल्लोकमथो अमुम् । कामान्समर्धयन्तु नो देवैर्देवीः समाहृताः ॥ 2 ॥

येन देवाः पवित्रेणात्मानं पुनते सदा । तेन सहस्रधारेण पावमान्यः पुनन्तु मा ॥ 3 ॥

प्राजापत्यं पवित्रं शतोद्यामं हिरण्मयम् । तेन ब्रह्मविदो वयं पूतं ब्रह्म पुनीमहे ॥ 4 ॥

इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्या ।

यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु ॥ 5 ॥

पावमानीः स्वस्त्ययनीर्याभिर्गच्छति नान्दनम् ।

पुण्यांश्च भक्षान् भक्षयत्यमृतत्वं च गच्छति ॥ 6 ॥

ऋसं. 9.67 अनन्तरम् पठनीयम् ।

11

इ॒ळैव वा॒मनु॑ वस्तां घृ॒तेन॒ यस्याः॑ प॒दे पु॒नते॑ देव॒यन्तः॑ ।
घृ॒तप॑दी॒ शक्व॑री॒ सोम॑पृ॒ष्ठोप॑ य॒ज्ञम॑स्थित वैश्वदे॒वी ॥ 1 ॥
वै॒श्व॒दे॒वी पु॒नती॑ दे॒व्यागा॒द्यस्या॑मि॒मा ब॒ह्व्य॑स्त॒न्वो॑ वी॒तपृ॑ष्ठाः ।
तया॒ मद॑न्तः सध॒माद्ये॑षु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम् ॥ 2 ॥

ऋसं. 9.86 अनन्तरम् पठनीयम् ।

12

यत्र॑ लो॒क्यास्त॑नु॒त्यजाः॑ श्र॒द्धया॒ तप॑सा जि॒ताः ।
तेज॑श्च॒ यत्र॒ ब्रह्म॑ च॒ तत्र॒ माम॒मृतं॑ कृ॒धीन्द्रा॑येन्दो॒ परि॑ स्रव ॥ 1 ॥
यत्र॑ दे॒वा म॑हा॒त्मनः॒ सेन्द्राः॑ स॒मरु॑द्गणाः ।
ब्र॒ह्मा च॒ यत्र॒ विष्णु॑श्च॒ तत्र॒ माम॒मृतं॑ कृ॒धीन्द्रा॑येन्दो॒ परि॑ स्रव ॥ 2 ॥
यत्र॒ तत्प॑र॒मं प॒दं वि॒ष्णोर्लो॒के म॑ही॒यते॑ ।
दे॒वैः सु॑कृ॒तक॑र्मभि॒स्तत्र॒ माम॒मृतं॑ कृ॒धीन्द्रा॑येन्दो॒ परि॑ स्रव ॥ 3 ॥

ऋसं. 9.113.10 अनन्तरम् पठनीयम् ।

13

स॒स्रुषी॒स्तद॒पसो॒ दिवा॒ नक्तं॑ च स॒स्रुषीः॑ । वरे॑ण्यक्रतुर॒हम॒ा दे॒वीरव॑से हुवे ॥ 1 ॥

ऋसं. 10.9 अनन्तरम् पठनीयम् ।

14

एही॑न्द्र॒ वसु॑मता॒ रथे॑न सा॒कं सोम॑मपिब॒न्मदा॑य ।
ह॒त्सु पी॒त्वा मन्द॑सानो म॒रुद्भिः॑ स्तीर्णं या॑हि वृत्र॒हत्या॑य व॒ज्री ॥ 1 ॥

ऋसं. 10.23 अनन्तरम् पठनीयम् ।

15

हृद्य सूक्तम्

मम व्रते हृदयं ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते अस्तु ।
मम वाचमेकव्रता जुषस्व बृहस्पतिस्त्वा नि युनक्तु मह्यम् ॥ 1 ॥
धाता त्वा मह्यमददन्मह्यं धाता दधातु त्वा ।
प्र धाता त्वा मह्यं प्रा यच्छन्मह्यं त्वानुमतिर्ददौ ॥ 2 ॥
अनुमतेऽनु मन्यस्व स्वानुमतेऽनु मन्यस्व ।
मह्यमेनं समा कुरु वाचा चक्षुषा मनसा मयि संयतम् ॥ 3 ॥
आ हरयत्ते हृदयं तदस्तु हृदयं मम । अथो यन्मम हृदयं तदस्तु हृदयं तव ॥ 4 ॥
हृदयेन हृदयं प्राणेन प्राणमगृभम् । गृभ्णामि चक्षुषा चक्षुर्गृभ्णामि मनसा मनः ॥ 5 ॥
आकूतं चित्तं चक्षुः श्रोत्रमथो बलम् । श्रियं यां देवा जग्मुस्तया बध्नामि ते मनः ॥ 6 ॥
अन्नमयेन मणिना प्राणसूत्रेण पृश्निना । बध्नामि सत्यग्रन्थिना हृदयं च मनश्च ते ॥ 7 ॥
आवर्तनं निवर्तनं मया संवननं तव । इन्द्राग्नी अश्विनोभा त्वष्टा धाता च चक्रतुः ॥ 8 ॥
येन चित्तेन वदसि येन त्वान्योऽभि दासति । सर्वं तदग्न आ भर मह्यं दासाय राध्यः ॥ 9 ॥
अनुवनं सुवनमुद्वनं वनम् । घर्मस्य पश्य रूपाणि तेन बध्नामि ते मनः ॥ 10 ॥
सं मा विशन्तु पशवः सं मा विशन्त्वोषधीः । सं मा विशन्तु राजानो यथाहं कामये तथा ॥ 11 ॥
अन्तरं च नेदीयश्च मनो देवा उपासते ।
अनन्तरोऽहं तुभ्यं भूयासं हृदयं मे भूयासमनन्तरम् ॥ 12 ॥
सभा समासावितुश्चावतामुभे प्रजापतेर्दुहितारौ सचेतसौ ।
संगथेषु पदे चारु नमो वैश्वानराय अधि ॥ 13 ॥
(....) य पदेन त आ ते प्राणान् समा ददे । अथो एतत्समाददे यदन्येषु जनेषु च ॥ 14 ॥
अहं ते चक्षुषा चक्षुरहं ते मनसा मनः । अहं गन्धर्वरूपेण सन आ वर्तयामि ते ॥ 15 ॥

हतंचित्तो हतंमंनो हतौं अन्येषु ते मंनः । सर्वे॑षु कृष्णकेशेषु हतौं अन्येषु ते मंनः ॥ 16 ॥
सर्वासु शुद्धदन्तीषु हतौं अन्यासु ते मंनः ।
मां चैव पश्य सूर्यं च मा तृतीयं कदा चन ॥ 17 ॥
स्मृतिरसि कामसंजननी मयि ते कामो अस्तु ।
यंत्ते मंनो व॑रेण्यं लोकेषु बहुधा कृतम् ॥ 18 ॥
समुद्रमिव सरितः सर्वं त्वानुवर्तयामसि ।
आ दीपयामि ते हृदयमग्ना मेऽव प्र दीपयामसि ॥ 19 ॥
एषं ते हृदयेऽङ्गारौं दीप्तस्ते अस्मि दह्यसे ।
मया ते दह्यमानस्याग्निर्दासे॑न तृप्यतु भूमिर्दासे॑न तृप्यतु ॥ 20 ॥
चित्तं च ते मंनश्च ते मयि धाता नि यच्छतु ।
मयि ते चित्तमायत्तं मंनस्ते मयि समश्नुते ॥ 21 ॥
आवृतास्ते मंया प्रा

॥ 22 ॥

॥ 23 ॥

॥ 24 ॥

॥ 25 ॥

नष्टं ते कृपमन्यस्मिन्मयि ते रमतां मंनः । अनु(....) मंनः ॥ 26 ॥
चक्षुः श्रोत्रं चाधीतं च सर्वं ते अहमा ददे । हृद्य ऋषिरजायत दे (....) ॥ 27 ॥
तदेवैष्वदधुर्हृ॑दयेष्वर्थदर्शिनम् । सर्वज्ञं सर्वदर्शिनं स नः कर्माणि साधय ॥ 28 ॥
ये (....) स्तव जातवेदः प्रविष्टा अग्निर्दुर्हृ॑दयस्य कर्म ।
तेषामहं भागधेयं जुहोमि ता मा देवाः स वैः कामैस्तर्पयन्ताम् ॥ 29 ॥
भृगूणामङ्गिरसां तपसो गृणं संयतम् । कुशिकाभ्यवराणां च मंन आ वर्तयामि ते ॥ 30 ॥
यंत्ते मंनो व॑रेण्यं लोकेषु बहुधा कृतम् । तत्त आ वर्तयामस्यध्रिश्चाहश्च ब्राह्मणः ॥ 31 ॥

यत्कक्षीवान् संवननं पुत्रो अङ्गिरसामवेत् ।
तेन नोऽद्य विश्वे देवाः सं प्रियां समवीवनन् ॥ 32 ॥

ऋसं. 10.84 अनन्तरम् पठनीयम् ।

16

उत्तुदैनं गृहपते ज्ञातेभ्यः शयनादधि । ग्रीवा गृहीत्वोत्तिष्ठ पादतो न विवेशय ॥ 1 ॥
उत्खादुदन्तु मरुत उत्समुद्रमतो दधि । क्रत्वायमग्निर्दहतु क्रत्वा तपतु सूर्यः ॥ 2 ॥
कामशय्या थेऽभितप्तां यथा स्त्रियं शोषयसि । एवं शोषय नोऽरातीर्दिवा नक्तं दशस्यतम् ॥ 3 ॥
इमां मे मित्रावरुणौ कृधि चित्तेन व्यस्यताम् । दत्वा पीत्वाग्रतः कृत्वा यथास्यां देवशो वशे ॥ 4 ॥
परान्कृणुष्व दासान् देवीवशानन्ववायिनः ।
अधिष्ठाय पदा मूर्ध्नि सान्वयाञ्छश्वतीः समाः ॥ 5 ॥
ऋतुभिष्ट्वार्तवेभिरायुषा सह वर्चसा । संवत्सरस्य तेजसा तेन मा सह शुन्धत ॥ 6 ॥
अनेन ब्रह्मणाग्ने त्वमयं चेन्द्रो न ईळितः ।
सम्राजं चाधिपत्यं च स्वानां कृणु तमुत्तमम् ॥ 7 ॥
अग्ने नि जहि संहितानिषून् मर्मणि मर्मणि । खादिरं हृदि शङ्कून्नो द्विषतो न विवेशय ॥ 8 ॥

ऋसं. 10.84 अनन्तरम् पठनीयम् ।

17

ध्रुवैधि पोष्या मयि मह्यं त्वादादबृहस्पतिः ।
मया पत्या प्रजावती सं जीव शरदः शतम् ॥ 1 ॥

ऋसं. 10.85 अनन्तरम् पठनीयम् ।

18

एक एवाग्निर्बहुधा समिद्ध एकः सूर्यो विश्वमनु प्रभूतः ।
एकैवोषाः सर्वमिदं वि भात्येकैवा इदं वि बभूव सर्वम् ॥ 1 ॥
यमृत्विजो बहुधा कल्पयन्तः सचेतसो यज्ञमिमं वहन्ति ।

यो॑ अनूचानो॑ ब्राह्मणो॑ यु॑क्त आस्ते का॑ स्वित्त॑त्र य॑जमानस्य संवि॑त् ॥ **2** ॥

ऋसं. 10.88.18 अनन्तरम् पठनीयम् ।

19

उ॑दपप्ताम वसते॑र्व॑यो यथा॑ रिणन्त्वा भृगवो म॑न्यमानाः ।

पु॑रूरवः पु॑नर॑स्तं प॑रेह्या मे म॑नो देवजना॑ अ॑यान्त्स्युः ॥ **1** ॥

ऋसं. 10.95 अनन्तरम् पठनीयम् ।

20

(यच्च॑ कृ॒तं) य॑द॑कृतं य॑ दे॑नश्चकृमा॑ वय॑म् । औ॑षधयस्त॑स्मात्पान्तु दु॑रिता॑ दे॑नसस्प॑रि ॥ **1** ॥

ऋसं. 10.97 अनन्तरम् पठनीयम् ।

21

असौ॑ या॑ से॑ना मरुतः प॑रेषामभ्यै॑ति न ओ॑जसा स्प॑र्धमाना ।

ता॑ं गूहत त॑मसा॑पव्रतेन य॑थामी॑षामन्यो॑ अन्य॑ं न॑ जा॑नात् ॥ **1** ॥

अन्धा॑ अमि॑त्रा भवताशीर्षा॑णोऽहय इव । ते॑षां वो अग्नि॑दग्धानामि॑न्द्रो हन्तु व॑रंवरम् ॥ **2** ॥

ऋसं. 10.103 अनन्तरम् पठनीयम् ।

22

नकुलसूक्तम्

ब्र॑ह्म जज्ञा॑नं प्रथम॑ं पुर॑स्ताद्वि सीमत॑ः सुरु॑चो वेन॑ आवः ।

स॑ बुध्न्या उपमा॑ अस्य विष्ठा॑ः सत॑श्च यो॑निम॑सतश्च वि॑ वः ॥ **1** ॥

इय॑ं पित्रे॑ रा॑ष्ट्र्येत्य॑ग्रे प्रथमा॑य जनु॑षे भू॑मनेष्ठा॑ः ।

त॑स्मा एत॑ं सुरु॑चं ह्वार॑मह्यं घर्म॑ं श्रीणन्ति प्रथमा॑य धास्ये॑ः ॥ **2** ॥

महा॑न्मही॑ अ॑स्तभायद्वि॑जातो द्या॑ं पिता॑ स॑द्म पा॑र्थिवं च र॑जः ।

स॑ बुध्न्या॑दाष्ट जनु॑षाभ्यु३ग्र॑ं बृ॑हस्प॑तिर्दे॑वता त॑स्य सम्रा॑ट् ॥ **3** ॥

अभि त्यं देवं सवितारमोण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवं रत्नधामभिप्रियं मतिं कविम् ।
ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वः ॥ **4** ॥
ता सूर्याचन्द्रमसा गातुवित्तमा महत्तेजो वसुमद्भ्राजतो दिवि ।
सामात्मना चरतः सामचारिणा ययोर्व्रतं न वसे जातु देवयोः ॥ **5** ॥
उभावन्तौ परि यात अर्म्या दिवो न रश्मींस्तनुतो व्यर्णवे ।
उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू सूर्या न चन्द्रा चरतो हतामती ॥ **6** ॥
पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः सूर्या उभा चन्द्रमसा विचक्षणा ।
विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या ता नोऽवतं मतिमन्ता महिव्रता ॥ **7** ॥
विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता सुवर्विदा दृशये भूरिरश्मी ।
सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता मनस्विनो भानु चरतो नु सं दिवम् ॥ **8** ॥
अस्य श्रवो नद्यः सप्त बिभ्रति द्यावाक्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः ।
अस्मे सूर्याचन्द्रमसाभिचक्षे श्रद्धे कमिन्द्र चरतो वितर्तुरम् ॥ **9** ॥
पूर्वापरं चरतो माययैतौ शिशू क्रीळन्तौ परि यातो अध्वरम् ।
विश्वान्यन्यो भुवनाभिचष्ट ऋतूँरन्यो विदधज्जायते पुनः ॥ **10** ॥

ऋसं. 10.103 अनन्तरम् पठनीयम् ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

1

आ यस्मिन् देववीतये पुत्रासो यन्तु संयतः । अनाधृष्टं विपन्यया प्रति श्रुताय वो धृषत् ।। **1** ।।

ऋसं. 10.124 अनन्तरम् पठनीयम् ।

2

रात्रिसूक्तम्

आ रात्रि पार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः ।
दिवः सदांसि बृहती वि तिष्ठस आ त्वेषं वर्तते तमः ।। **1** ।।
ये ते रात्रि नृचक्षसो युक्तासो नवतिर्नव । अशीतिः सन्त्वष्टा उतो ते सप्त सप्ततिः ।। **2** ।।
रात्रीं प्र पद्ये जननीं सर्वभूतनिवेशनीम् । भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतो निशाम् ।। **3** ।।
संवेशनीं संयमनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीम् । प्रपन्नोऽहं शिवां रात्रीं भद्रे पारमशीमहि ।। **4** ।।

ऋसं. 10.127 अनन्तरम् पठनीयम् ।

3

अर्वाञ्चमिन्द्रममुतो हवामहे यो गोजिद्धनजिदश्वजिद्यः ।
इमं नो यज्ञं विहवे जुषस्वेह कुर्मो हरिवो वेदिनं त्वा ।। **1** ।।

ऋसं. 10.128 अनन्तरम् पठनीयम् ।

4

नमस्ते अस्तु विद्युते नमस्ते स्तनयित्नवे । नमस्ते अस्त्वश्मने यो मा दूणाशो अस्यसि ।। **1** ।।
नमस्ते प्रवतो नपाद्यतस्तपः समूहसि । मृळया नस्तनुभ्योऽभयं नः पशुभ्यः ।। **2** ।।
प्रवतो नपान्नम एवास्तु तुभ्यं नमस्ते हेतये तपुषे च कृण्मः ।
विद्म ते नाम परमं गुहा यत्समुद्रे अन्तर्निहितापि नासि ।। **3** ।।

यां त्वा देवा अजनिष्ट धिष्व धियं कृण्वाना असनाय वाजम् ।
सा नो मृळ विदथे गृणाना तस्यै ते नमो अस्तु देवि ॥ **4** ॥

ऋसं. 10.128 अनन्तरम् पठनीयम् ।

5

यां कल्पयन्ति नोऽरयः क्रूरां कृत्यां वधूमिव ।
तां ब्रह्मणा परि निञ्मः प्रत्यक्कर्तारमृच्छतु ॥ **1** ॥
शीर्षण्वतीं कर्णवतीं विश्वरूपां भयंकरीम् ।
यः प्राहिणोमि हार्द त्वा वि तत्त्वं योजयाशु भि ॥ **2** ॥
येन चित्तेन वदसि प्रतिकूलमघायूनि । तमेवं ते नि कृत्ये ह मास्माँ ऋष्यो अनागसः ॥ **3** ॥
अभि वर्तस्व कर्तारं निरस्तास्माभिरोजसा । आयुरस्य नि वर्तस्व प्रजां च पुरुषादिनि ॥ **4** ॥
यस्त्वा कृत्ये चकारेह तं त्वं गच्छ पुनर्न वे । अरातीः कृत्यां नाशय सर्वाश्च यातुधान्यः॥ **5** ॥
क्षिप्रं कृत्ये नि वर्तस्व कर्तु रेवं गृहान्प्रति । पशूंश्चावास्य नाशय वीरांश्चास्य नि बर्हय ॥ **6** ॥
यस्त्वा कृत्ये प्र जिगाति (विद्वाँ अविदुषो गृहान् । तस्यैवेतः परेत्याशु तनुं कृधि परुष्यसः ॥ **7** ॥
प्रतीचीं त्वापसेधतु ब्रह्म रोचिष्णवमित्रहा । अग्निश्च कृत्ये रक्षोहा रिप्रहा चाज एकपात् ॥ **8** ॥
यथा त्वाङ्गिरसः पूर्वे भृगवश्चाप सेधिरे । अत्रयश्च वसिष्ठाश्च तथैव त्वापसेधिम ॥ **9** ॥
यस्ते परूंषि संदधौ रथस्येव ऋभुर्धिया । तं गच्छ तत्र ते जनमज्ञातस्तेऽयं जनः ॥ **10** ॥
(यो नः कश्चिद्रणस्थो वा) कश्चिद्धान्योऽभि हिंसति ।
तस्य त्वं द्रोरिवेद्धोऽग्निस्तनुः पृच्छस्व हेळितः ॥ **11** ॥
भ(वाशर्वा देवहेळिम्) स्य ते पापकृत्वने । हरस्वतीस्त्वं च कृत्ये नोच्छिषस्तस्य किंचन ॥ **12** ॥
ये नो शिवासः पन्थानः परायान्ति परावतम् । तैर्देव्यरातीः कृत्या नो गमयस्वा नि वर्तय ॥ **13** ॥
यो नः कश्चिद्द्रुहोऽरातिर्मनसाप्यभि दासति ।
दूरस्थो वान्तिकस्थो वा तस्य हृद्यमसृक् पिब ॥ **14** ॥

येनासि कृत्ये प्रहिता दूढ्यैनास्मज्जिघांसया । तस्य व्यनच्चाव्यनच्च हिनस्तु शरदाशनिः ॥ **15** ॥

यद्यु वैषि द्विपद्यस्मान् यदि वैषि चतुष्पदी । निरस्तातोऽव्रतास्माभिः कर्तुरष्टापदी गृहम् ॥ **16** ॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात् । वृक्ष इव विद्युता हत आ मूलादनु शुष्यतु ॥ **17** ॥

यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टघायुर्यश्च नः शपात् । शुने पेष्ट्रमिवावक्षामं तं प्रत्यस्यामि मृत्यवे ॥ **18** ॥

यश्च सापत्नः शपथो यश्च जाम्याः शपथः ।
ब्रह्मा च यत्क्रुद्धः शपात् सर्वं तत् कृध्यधस्पदम् ॥ **19** ॥

सबन्धुश्चासबन्धुश्च यो अस्माँ अभि दासति । तस्य त्वं भिन्ध्यधिष्ठाय पदा विष्पूर्य ते शिरः ॥ **20** ॥

अभि प्रेहि सहस्राक्षं युक्त्वाशुं शपथ रथम् । शत्रूँरन्विच्छती कृत्ये वृकीवाविवृतो गृहान् ॥ **21** ॥

परि णो वृङ्धि शपथान् दहन्नग्निरिव व्रजम् । शत्रूरेवा वि नो जहि दिव्या वृक्षमिवाशनिः ॥ **22** ॥

शत्रून्मे प्रोष्ट शपथान् कृत्याश्च सुहृदो हृद्याः ।
जिह्वाः श्लक्ष्णाश्च दुर्हृदः समिद्धं जातवेदसम् ॥ **23** ॥

असपत्नं पुरस्तान्नः शिवं दक्षिणतस्कृधि । अभयं सततं पश्चाद्भद्रमुत्तरतो गृहे ॥ **24** ॥

परेहि कृत्ये मा तिष्ठ वृद्धस्येव पदं नय । मृगस्य हि मृगारिस्त्वं तं त्वं निकर्तुमर्हसि ॥ **25** ॥

अघ्न्यास्ये घोररूपे वररूपे विनाशनि । जम्भिताः प्रत्या गृभ्णीष्व स्वयमादायाद्भुतम् ॥ **26** ॥

त्वमिन्द्रो यमो वरुणस्त्वमापो अग्निरथानिलः । ब्रह्मा चैव रुद्रश्च त्वष्टा चैव प्रजापतिः ॥ **27** ॥

आवर्तध्वं निवर्तध्वमृतवः परिवत्सराः । अहोरात्राश्चाब्दाश्च त्वं दिशः प्रदिशश्च मे ॥ **28** ॥

त्वमिन्द्रो यमो वरुणस्त्वमापो अग्निरथानिलः ।
अत्याहृत्य पशून् देवानुत्पातयस्वाद्भुतम् ॥ **29** ॥

अभ्यक्तास्ताः स्वलंकृताः सर्वं नो दुरितं जहि ।
जानीथाश्चैव कृत्यानां कर्तॄन्नॄन् पापचेतसः ॥ **30** ॥

यथा हन्ति पूर्वासिनं तं यैवैष्वाशुकृज्जनः ।
तथा त्वया युजा वयं तस्य निकृण्म स्थास्नु जङ्गमम् ॥ **31** ॥

उत्तिष्ठैव परेहितो३घ्न्यास्ये किमिहेच्छसि । ग्रीवास्ते कृत्ये पदा चापि कर्त्स्यामि निर्द्रव ॥ **32** ॥

स्वायसा सन्ति नोसयो विद्मश्चैव परूंषि ते । तैः स्थ निर्कृण्म स्थान्युग्रे यदि नो जीवयस्व इमम् ॥ 33 ॥
मास्योच्छिषो द्विपदं मो च किंचिच्चतुष्पदम् ।
मा ज्ञातीरनुजास्वन्वा मा वेशं प्रतिवेशिना ॥ 34 ॥
शत्रूयता प्रहितामिमां येनाभि यथायथा । ततस्तथा त्वानुदतु योऽयमन्तर्म यि श्रितः ॥ 35 ॥
एवं त्वं निकृतास्माभिर्ब्रह्मणा देवि सर्वशः ।
यथा तमाश्रितं कत्वा पापधीरेव नो जहि ॥ 36 ॥
यो नः स्वो अरणो यश्च निष्ट्यो जिघांसति ।
देवास्तं सर्वे धूर्वन्तु ब्रह्म वर्म ममान्तरम् ॥ 37 ॥
यथा विद्युद्धतो वृक्ष आ मूलादनु शुष्यति ।
एवं स प्रति शुष्यतु यो मे पापं चिकीर्षति ॥ 38 ॥
यथा प्रतिहिता भूत्वा तामेव प्रति धावति । पापं तमेव धावतु यो मे पापं चिकीर्षति ॥ 39 ॥
कुर्वीरं ते सुखं रुद्रं नन्दीमानं विमथ ह ।
ब्रह्म वर्म ममान्तरं शर्म वर्म ममान्तरं घर्मवर्म ममान्तरम् ॥ 40 ॥

ऋसं. 10.128 अनन्तरम् पठनीयम् ।

6

आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोषमौद्भिदम् । इदं हिरण्यं वर्चस्वज्जैत्रायाविशतादु माम् ॥ 1 ॥
उच्चैर्वाजि पृतनाषाट् सभासाहं धनंजयम् । सर्वाः समग्रा ऋद्धयो हिरण्येऽस्मिन्त्समाहताः ॥ 2 ॥
शुनमहं हिरण्यस्वपितुर्नामेव जग्रभ । तेन मां सूर्यत्वचमकरं पुरुषप्रियम् ॥ 3 ॥
सम्राजं च विराजं चाभिष्टिर्या च मे ध्रुवा । लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे तया मामिन्द्र सं सृज ॥ 4 ॥
अग्नेः प्रजातं परि यद्धिरण्यममृतं जज्ञे अधि मर्त्येषु ।
य एनद्वेद स इदेनदर्हति जरामृत्युर्भवति यो बिभर्ति ॥ 5 ॥
यद्वेद राजा वरुणो यदु देवी सरस्वती । इन्द्रो यद्वृत्रहा वेद तन्मे वर्चस आयुषे ॥ 6 ॥
न तद्रक्षांसि न पिशाचास्तरन्ति देवानामोजः प्रथमजं ह्ये३तत् ।
यो बिभर्ति दाक्षायणाहिरण्यं स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः स मनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ 7 ॥

यदाबध्नन् दाक्षायणा हिरण्यं शतानीकाय सुमनस्यमानाः ।
तन्म आ बध्नामि शतशारदायायुष्माञ्जरदष्टिर्यथासत् ॥ 8 ॥
घृतादुल्लुप्तं मधुमत् सुवर्णं धनंजयं धरुणं धारयिष्णु ।
ऋणक्सपत्नानधरांश्च कृण्वदा रोह मां महते सौभगाय ॥ 9 ॥
प्रियं मा कुरु देवेषु प्रियं राजसु मा कुरु । प्रियं विश्वेषु गोप्त्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम् ॥ 10 ॥

ऋसं. 10.128 अनन्तरम् पठनीयम् ।

7

भूमिर्माता नभः पितार्यमा ते पितामहः । घृताची नाम वा असि सा देवानामसि स्वसा ॥ 1 ॥
यस्त्वा पिबति जीवति त्रायसे पुरुषं त्वम् । त्रात्रिणी शश्वतामसि शश्वतां सम्यञ्चनी ॥ 2 ॥
यद्दण्डेन यदिषुणा यद्वारुर्हरसा कृतम् । तस्य त्वमसि निष्कृतिः सानौ निष्कृत्य ओषधीः ॥ 3 ॥
वृक्षंवृक्षं सं पतसि वृषायन्तीव कन्यना । जयन्ती प्रत्यातिष्ठन्ती संजेया नाम वा असि ॥ 4 ॥
भद्रात् प्लक्षे निस्तिष्ठाश्वत्थे खदिरे धवे । भद्रात्पर्णे न्यग्रोधे सा मां रौत्सीदरुन्धती ॥ 5 ॥
अश्वस्यासृक्संपतसि तत्पर्णमभि तिष्ठसि । सरत्पतत्यर्णसि सा मां रौत्सीदरुन्धती ॥ 6 ॥
हिरण्यपर्णे सुभगे सोक्ष्मे लोमशवक्षणे । अपामसि स्वसा लाक्षे वातो हात्मा बभूव ते ॥ 7 ॥

ऋसं. 10.137 अनन्तरम् पठनीयम् ।

8

मेधासूक्तम्

मेधां मह्यमङ्गिरसो मेधां सप्तर्षयो ददुः । मेधामिन्द्रश्चाग्निश्च मेधां धाता ददातु मे ॥ 1 ॥
मेधां मे वरुणो राजा मेधां देवी सरस्वती । मेधां मे अश्विनौ देवावा धत्तां पुष्करस्रजा॥ 2 ॥
या मेधाप्सरस्सु गन्धर्वेषु च यन्मनः । दैवी या मानुषी मेधा सा मामा विशतादिह ॥ 3 ॥
यन्मेऽनूक्तं तद्रमतां शकेयं यदनुब्रुवे । निशामितं नि शामये मयि श्रुतम् ।
सह व्रतेन भूयासं ब्रह्मणा सं गमेमहि ॥ 4 ॥
शरीरं मे विचक्षण वाङ्मे मधुमद्दुहे । अवृधमहमसौ सूर्यो ब्रह्मण आणीः स्थ ।

श्रुतं मे मा प्र हासीः ॥ 5 ॥
मेधां देवीं मनसा रेजमानां गन्धर्वजुष्टां प्रति नो जुषस्व ।
मह्यं मेधां वद मह्यं श्रियं वद मेधावी भूयासमजिराचरिष्णुः ॥ 6 ॥
सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सनिं मेधामयासिषम् ॥ 7 ॥
मेधाव्यहं सुमनाः सुप्रतीकः श्रद्धामनाः सत्यमतिः सुशेवः ।
महायशा धारयिष्णुः प्रवक्ता भूयासमस्येश्वरया प्रयोगे ॥ 8 ॥
यां मेधां देवगणाः पितरश्चोपासते । तया मामद्य मेधयाग्ने मेधाविनं कुरु ॥ 9 ॥

ऋसं. 10.151 अनन्तरम् पठनीयम् ।

9

आ सूरेतु परावतोऽग्निर्गृहपतिः सुप्रतीको विभावसुः । अग्निर्ज्योतिर्निचाय्यः पृथिव्यामध्याभर ।
यमागत्य वाज्यध्वानं सर्वा मृधो वि धूनुते । आक्रम्या वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वम् ।
सेनां जिगाति सुष्टुतिं सुदीधितिर्विभावसुम् ॥ 1 ॥
ध्रुवमग्निर्नो दूतो रोदसी हव्यवाड् देवाँ आ वक्षदध्वरे ।
विप्रो दूतः परिष्कृतो यक्षश्च यज्ञियः कविः ।
अप्नवानवदौर्ववद्भृगुवज्जमदग्निवत् ....
.... ॥ 2 ॥
यदि ते मात्रा ... हव्यवाळग्निर्नो दूतो रोदसी उतोत्तरेण
दुहिता जुहोता मधुमत्तममग्नये जातवेदसे ।
प्रजां मे यच्छ द्विपदं चतुष्पदमग्निमहिंसन्तमङ्गिरस्वत् ।
उदस्थादूर्ध्व ईयते द्युमन्तो दीद्यतो बृहच्छुक्राः शोचन्तो अर्चयः ॥ 3 ॥
महिषी वो अग्निर्धूमकेतुरुषर्बुधो वैश्वानर उषसामग्रमख्य-
दत्यक्रमीद्द्रविणोदा वाज्यर्वाकः सु लोकं सुकृतः पृथिव्याम् ।

तत॑: खनेम सुप्रतीकम॒ग्निं॑ वैश्वान॒रं स्वो॑ रुहा॒णा अधि
नाके अस्मिन्नधा पोषस्व पोषेण पुनर्नो नष्टमा कृधि पुनर्नो र॒यिमा कृधि || **4** ||
न वै देवान् पीवरो संयतात्मा रोरूयमाणः ककुभामचोदते॑ऽग्ने उ मन्य
त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिरग्ने देवाँ॑ इहा वहोप यज्ञं हविश्च नः ।
व्रतानि बिभ्रद्व्रतपा अदब्धो यजा नो देवाँ॑ अजरः सुवीरः ।
दधद्रत्नानि सुमृळीको अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः || **5** ||
देवो अग्निः स्विष्टकृत् सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजी
होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान् देवानयाड् याँ॑ अपिप्रेर्ये॑
ते होत्रे अमत्सत तां ससनुषीं होत्रां देवंगमां दिवि
देवेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृच्चाग्निर्हो॑ताभूद्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि || **6** ||
संवं वहन्तु दुष्कृतमग्निं॑ गीर्भि॑र्हवामहे ।
अग्निः शुक्रेण शोचिषा बृहत्सूर्यो अरोचत दिवि सूर्यो अरोचत ।
घृतै॑र्हव्येभिराहुतं द्युमत्सूर्यो न रोचन् तेऽग्नौ॑ हव्यानि धत्तनाग्नौ॑
ब्रह्माणि केवलाग्ने बृहन्तमध्वरे॑ ।
सश्वतो दाशुषो गृहमेवा त्वामग्ने सहोभिर्गीर्भि॑र्वत्सो अवीवृधत् || **7** ||

ऋसं. 10.151 अनन्तरम् पठनीयम् ।

10

वेनस्तत्पश्यद्भुवनस्य विद्वान् यत्र विश्वं भुवत्येकनीळम् ।
इदं धेनुरदुहज्जायमाना स्वर्वि॑दमभ्यनूषत व्राः || **1** ||
प्र तद्वोचेदमृतं नु विद्वान् गन्धर्वो॑ नाम निहितं गुहा यत् ।
त्रीणि पदानि निहिता गुहास्य यस्तानि वेद स पितुष्पितासत् || **2** ||
सतो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा ।
यत्र देवा अमृतमानशानास्तृती॑ये धामन्नभ्यै॑रयन्त || **3** ||

ऋसं. 10.162 अनन्तरम् पठनीयम् ।

11

शिवसन्कल्पसूक्तम्

येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत् परिगृहीतममृतेन सर्वम् ।
येन यज्ञस्तायते सप्त होता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 1 ॥
येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः ।
यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 2 ॥
यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु ।
यस्मान्न ऋते किं चन कर्म क्रियते तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 3 ॥
यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवैति ।
दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 4 ॥
यस्मिन्नृचः साम यजूंषि यस्मिन् प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः ।
यस्मिंश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 5 ॥
सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीशुभिर्वाजिन इव ।
हृत्प्रतिष्ठं यदजिरं जविष्ठं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 6 ॥
यदत्र षष्ठं त्रिशतं शरीरं यज्ञस्य गुह्यं नवनाभमाद्यम् ।
दश पञ्च त्रिंशतं यत्परं च तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 7 ॥
ये पञ्चपञ्चा दशतं शतं च सहस्रं च नियुतं न्यर्बुदं च ।
ते यज्ञचित्तेष्टकात्तं शरीरं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 8 ॥
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
(तस्य योनिं परिपश्यन्ति) धीरास्तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 9 ॥
येन कर्माणि प्रचरन्ति धीरा विप्रा वाचा मनसा कर्मणा च ।
यस्यान्वितमनु सं यन्ति प्राणिनस्तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 10 ॥
ये मनो हृदयं ये च देवा ये अन्तरिक्षे बहुधा चरन्ति ।
ये श्रोत्रं चक्षुषी संचरन्ति तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 11 ॥

येन द्यौरुग्रा पृथिवी चान्तरिक्षं ये पर्वताः प्रदिशो दिशश्च ।
येनेदं जगद्व्याप्तं प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 12 ॥
येनेदं सर्वं जगतो बभूवुर्ये देवा अपि महतो जातवेदाः ।
तदिवाग्निस्तपसो ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ 13 ॥

ऋसं. 10.166 अनन्तरम् पठनीयम् ।

12

यासामूधश्चतुर्बिलं मधोः पूर्णं घृतस्य च । ता नः सन्तु पयस्वतीर्बह्वीर्गोष्ठे घृताच्यः ॥ 1 ॥
उपमैतु मयोभुव ऊर्जं चौजश्च बिभ्रतीः ।
दुहाना अक्षितं पयो मयि गोष्ठे निवर्तध्वं यथा भवान्युत्तमः ॥ 2 ॥

ऋसं. 10.169 अनन्तरम् पठनीयम् ।

13

नेजमेष परा पत सुपुत्रः पुनरा पत । अस्यै मे पुत्रकामायै गर्भमा धेहि यः पुमान् ॥ 1 ॥
यथेयं पृथिवी मह्युत्ताना गर्भमा दधे । एवं तं गर्भमा धेहि दशमे मासि सूतवे ॥ 2 ॥
विष्णोः श्रैष्ठ्येन रूपेणास्यां नार्यां गवीन्याम् । पुमांसं पुत्रमा धेहि दशमे मासि सूतवे ॥ 3 ॥

ऋसं. 10.184 अनन्तरम् पठनीयम् ।

14

अनीकवन्तमूतयेऽग्निं गीर्भिर्हवामहे । स नः पर्षदति द्विषः ॥ 1 ॥

ऋसं. 10.187 अनन्तरम् पठनीयम् ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः

1

संज्ञानमुशना वदत् संज्ञानं वरुणो वदत् । संज्ञानमिन्द्रश्चाग्निश्च संज्ञानं सविता वदत् ॥ **1** ॥
संज्ञानं नः स्वेभ्यः संज्ञानमरणेभ्यः । संज्ञानमश्विना युवमिहास्मासु नि यच्छताम् ॥ **2** ॥
यत्कक्षीवान् संवननं पुत्रो अङ्गिरसामवेत् । तेन नोऽद्य विश्वे देवाः सं प्रियां समवीवनन् ॥ **3** ॥
सं वो मनांसि जानतां समाकूतिं मनामसि । असौ यो विमना जनस्तं समावर्तयामसि ॥ **4** ॥
तच्छंयोरा वृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ।
ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ **5** ॥

दशममण्डलान्ते पठनीयम् ।

2

नैर्हस्त्यं सेनादरणं परि वर्त्मेव यद्धविः । तेनामित्राणां बाहून् हविषा शोषयामसि ॥ **1** ॥
परि वर्त्मान्येषामिन्द्रः पूषा च चक्रतुः ।
तेषां वो अग्निदग्धानामग्निगूळ्हानामिन्द्रो हन्तु वरंवरम् ॥ **2** ॥
ऐषु नह्य विषादनं हरिणस्य धियं यथा । पराङमित्राँ ऐषत्वर्वाची गौरुपेजतु ॥ **3** ॥

3

प्राध्वराणां पते वसो होतर्वरेण्यक्रतो । तुभ्यं गायत्रमृच्यते ॥ **1** ॥
गोकामो अन्नकामः प्रजाकामोत कश्यपः ।
भूतं भविष्यत्प्र स्तौति महद्ब्रह्मैकमक्षरं बहु ब्रह्मैकमक्षरम् ॥ **2** ॥
यदक्षरं भूतकृतो विश्वे देवा उपासते । महर्षिमस्य गोप्तारं जमदग्निमकुर्वत ॥ **3** ॥
जमदग्निरा प्यायते छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः ।
राज्ञः सोमस्य भक्षेण ब्रह्मणा वीर्यावता शिवा नः प्रदिशो दिशः ॥ **4** ॥
अजो यत्तेजो ददृशे शुक्रं ज्योतिः परोगुहा ।
तदृषिः कश्यपः स्तौति सत्यं ब्रह्म चराचरं ध्रुवं ब्रह्म चराचरम् ॥ **5** ॥
त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् ।
अगस्त्यस्य त्र्यायुषं यद्देवानां त्र्यायुषं तन्नो अस्तु त्र्यायुषम् ॥ **6** ॥

तच्छंयोरा वृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ।
ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ **7** ॥

4

महानाम्न्यः

विदा मघवन् विदा गातुमनु शंसिषो दिशः । शिक्षा शचीनां पते पूर्वीणां पुरूवसो ॥ **1** ॥
आभिष्ट्वमभिष्टिभिः प्रचेतन प्र चेतय । इन्द्र द्युम्नाय न इषे एवा हि शक्रः ॥ **2** ॥
राये वाजाय वज्रिवः शविष्ठ वज्रिन्नृञ्जसे । मंहिष्ठ वज्रिन्नृञ्जस आ याहि पिब मत्स्व ॥ **3** ॥
विदा राये सुवीर्यं भुवो वाजानां पतिर्वशाँ अनु । मंहिष्ठ वज्रिन्नृञ्जसे यः शविष्ठः शूराणाम् ॥ **4** ॥
यो मंहिष्ठो मघोनां चिकित्वाँ अभि नो नय । इन्द्रो विदे तमु स्तुषे वशी हि शक्रः ॥ **5** ॥
तमूतये हवामहे जेतारमपराजितम् । स नः पर्षदति द्विषः क्रतुश्छन्द ऋतं बृहत् ॥ **6** ॥
इन्द्रं धनस्य सातये हवामहे जेतारमपराजितम् । स नः पर्षदति द्विषः स नः पर्षदति स्रिधः ॥ **7** ॥
पूर्वस्य यत्ते अद्रिवः सुम्न आ धेहि नो वसो । पूर्तिः शविष्ठ शश्वत ईशे हि शक्रः ॥ **8** ॥
नूनं तं नव्यं मन्यसे प्रभो जनस्य वृत्रहन् ।
समन्येषु ब्रवावहै शूरो यो गोषु गच्छति सखा सुशेवो अद्वयाः ॥ **9** ॥
एवा ह्येवैवा ह्यग्ना३ई एवा ह्येवैवा हि विष्णा३उ । एवा ह्येवैवा हीन्द्र ।
एवा ह्येवैवा हि पूषन् । एवा ह्येवैवा हि देवाः ॥ **10** ॥
एवा हि शक्रो वशी हि शक्रो वशाँ अनु ।
आयो मन्याय मन्यव उपो मन्याय मन्यव उपेहि विश्वथ ॥ **11** ॥

5

निविदध्यायः

अग्निर्देवेद्धः । अग्निर्मन्विद्धः । अग्निः सुषमित् । होता देववृतः । होता मनुवृतः । प्रणीर्यज्ञानाम् । रथीरध्वराणाम् । अतूर्तो होता । तूर्णिर्हव्यवाट् । आ देवो देवान् वक्षत् । यक्षदग्निर्देवो देवान् । सो अध्वरा करति जातवेदाः ॥ **1** ॥

इन्द्रो मरुत्वान् सोमस्य पिबतु । मरुत्स्तोत्रो मरुद्गणः । मरुत्सखा मरुद्वृधः । घ्नन् वृत्रा सृजदपः । मरुतामोजसा सह । य ईमेनं देवा अन्वमदन् । अप्तूर्ये वृत्रतूर्ये । शम्बरहत्ये गविष्टौ । अर्चन्तं गुह्या पदा। परमस्यां परावति । आदीं ब्रह्माणि वर्धयन् । अनाधृष्टान्योजसा । कृण्वन् देवेभ्यो दुवः । मरुद्भिः सखिभिः सह । इन्द्रो मरुत्वाँ इह श्रवदिह सोमस्य पिबतु । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया। प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम्। प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् ॥ **2** ॥

इन्द्रो देवः सोमं पिबतु । एकजानां वीरतमः । भूरिजानां तवस्तमः । हर्योः स्थाता । पृश्नेः प्रेता । वज्रस्य भर्ता । पुरां भेत्ता । पुरां दर्मा । अपां सृष्टा । अपां नेता । सत्वनां नेता । निजघ्निर्दूरेश्रवाः । उपमाजिकृद्दंसनावान् । इहोशन् देवो बभूवान् । इन्द्रो देव इह श्रवदिह सोमं पिबतु । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् ॥ **3** ॥

सविता देवः सोमस्य पिबतु हिरण्यपाणिः सुजिह्वः । सुबाहुः स्वङ्गुरिः । त्रिरहन् सत्यसवनः । यत्प्रासुवद्वसुधिती उभे जोष्ट्री सवीमनि । श्रेष्ठं सावित्रमासुवन् । दोग्ध्रीं धेनुम् । वोळ्हारमनड्वाहम् । आशुं सप्तिम् । जिष्णुं रथेष्ठाम् । पुरंधिं योषाम् । सभेयं युवानम् । परामीवां साविषत् पराघशंसम् । सविता देव इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् ॥ **4** ॥

द्यावापृथिवी सोमस्य मत्सताम् । पिता च माता च । पुत्रश्च प्रजननं च । धेनुश्च ऋषभश्च । धन्या च धिषणा च । सुरेताश्च सुदुघा च । शंभूश्च मयोभूश्च । ऊर्जस्वती च पयस्वती च । रेतोधाश्च रेतोभृच्च। द्यावापृथिवी इह श्रुतामिह सोमस्य मत्सताम् । प्रेमां देवी देवहूतिमवतां देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवताम् । चित्रे चित्राभिरूतिभिः । श्रुतां ब्रह्माण्यावसा गमताम् ॥ **5** ॥

ऋभवो देवाः सोमस्य मत्सन् । विष्ट्वी स्वपसः । कर्मणा सुहस्ताः । धन्या धनिष्ठाः । शम्या शमिष्ठाः । शच्या शचिष्ठाः । ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपामरक्षन् । अरक्षन् धेनुरभवद्विश्वरूपी ।

अयुञ्जत हरी । अयुर्देवाँ उप । अबुघ्नन् सं कनीनामदन्तः । संवत्सरे स्वपसो यज्ञियं भागमायन् । ऋभवो देवा इह श्रवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा देवहूतिमवन्तु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवन्तु । चित्राश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवन् ब्रह्माण्यावसा गमन् ।।**6**।।

विश्वे देवाः सोमस्य मत्सन् । विश्वे वैश्वानराः । विश्वे विश्वमहसः । महि महान्तः । तक्वान्ना नेमधितीवानः । आस्क्राः पचतवाहसः । वात आत्मानो अग्निजूताः । ये द्यां च पृथिवीं चातस्थुः । अपश्च स्वश्च । ब्रह्म च क्षत्रं च । बर्हिश्च वेदिं च । यज्ञं चोरु चान्तरिक्षम् । ये स्थ त्रय एकादशाः । त्रयश्च त्रिंशच्च । त्रयश्च त्री च शता । त्रयश्च त्री च सहस्रा । तावन्तोऽभिषाचः । तावन्तो रातिषाचः । तावतीः पत्नीः । तावतीर्ग्नाः । तावन्त उदरणे । तावन्तो निवेशने । अतो वा देवा भूयांसः स्थ । मा वो देवा अतिशसा मा परिशसा विक्षि । विश्वे देवा इह श्रवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा देवहूतिमवन्तु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवन्तु । चित्राश्चित्राभिरूतिभिः। श्रवन् ब्रह्माण्यावसा गमन् ।। **7** ।।

अग्निर्वैश्वानरः सोमस्य मत्सत् । विश्वेषां देवानां समित् । अजस्रं दैव्यं ज्योतिः । यो विड्भ्यो मानुषीभ्योऽदीदेत् । द्युषु पूर्वासु दिद्युतानः । अजर उषसामनीके । आ यो द्यां भात्या पृथिवीम् । उर्वन्तरिक्षम् । ज्योतिषा यज्ञाय शर्म यंसत् । अग्निर्वैश्वानर इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् ।। **8** ।।

मरुतो देवाः सोमस्य मत्सन् । सुष्टुभः स्वर्काः । अर्कस्तुभो बृहद्वयसः । शूरा अनाधृष्टरथाः । त्वेषासः पृश्निमातरः । शुभ्रा हिरण्यखादयः । तवसो भन्ददिष्टयः । नभस्या वर्षनिर्णिजः । मरुतो देवा इह श्रवन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमां देवा देवहूतिमवन्तु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवन्तु । चित्राश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवन् ब्रह्माण्यावसा गमन् ।। **9** ।।

अग्निर्जातवेदाः सोमस्य मत्सत् । स्वनीकश्चित्रभानुः । अप्रोषिवान् गृहपतिस्तिरस्तमांसि दर्शतः । घृताहवन ईड्यः । बहुलवर्त्मास्तृतयज्वा । प्रतीत्या शत्रून् जेतापराजितः । अग्ने जातवेदोऽभि द्युम्नमभि सह आयच्छस्व । तुशो अप्तुशः । समिद्धारं स्तोतारमंहसस्पाहि । अग्निर्जातवेदा इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् ॥ **10** ॥

अस्य मदे जरितरिन्द्रः सोमस्य मत्सत् । अस्य मदे जरितरिन्द्रोऽहिमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो वृत्रमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्रोऽपां वेगमैरयत् । अस्य मदे जरितरिन्द्रोऽजिन्वदजुवोऽपिन्वदजितः । अस्य मदे जरितरिन्द्र उदार्यं वर्णमतिरदव दासीद्विशो अस्तभ्नात् । अस्य मदे जरितरिन्द्र उद्द्यामस्तभ्नादप्रथयत् पृथिवीम् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो दिवि सूर्यमैरयद्व्यन्तरिक्षमतिरत् । अस्य मदे जरितरिन्द्रः समुद्रान् प्रकुपिताँ अरम्णात् । अस्य मदे जरितरिन्द्र ऋश्याँ इव पम्फणतः पर्वतान् प्रकुपिताँ अरम्णात् । अस्य मदे जरितरिन्द्र इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देवो देवहूतिमवतु देव्या धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रम् । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवतु । चित्रश्चित्राभिरूतिभिः । श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् ॥ **11** ॥

6

पुरोरुचः

वायु॑रग्रेगा॑ यज्ञप्रीः॑ साकं॑ गन् म॑नसा यज्ञ॑म् । शिवो॑ नियु॑द्भिः शिवा॑भिः ॥ **1** ॥

हि॑रण्यवर्त॑नी न॑रा देवा॑ पती॑ अभि॑ष्टये । वायु॑श्चे॑न्द्रश्च सु॑मखा ॥ **2** ॥

का॑व्या रा॑जाना क्र॑त्वा द॑क्षस्य दुरोणे॑ । रिशा॑दसा सध॑स्थ आ॑ ॥ **3** ॥

दै॑व्या अध्वर्यू॑ आ॑ गतं॑ र॑थेन सू॑र्यत्वचा । म॑ध्वा यज्ञं॑ स॑मञ्जाथे ॥ **4** ॥

इ॑न्द्र उक्थे॑भिर्भ॑न्दिष्ठो वा॑जानां च वा॑जपतिः । ह॑रिवान् सुता॑नां स॑खा ॥ **5** ॥

वि॑श्वान् देवा॑न् हवामहेऽस्मि॑न् यज्ञे॑ सुपे॑शसः । त॑ इमं॑ यज्ञ॑मा॑ गमन् देवा॑सो देव्या॑ धिया॑ ॥
जुषाणा॑ अध्वरे॑ स॑दो ये॑ यज्ञ॑स्य तनूकृ॑तः । वि॑श्व आ॑ सो॑मपीतये ॥ **6** ॥

वाचा॑ महीं॑ देवीं॑ वा॑चमस्मि॑न् यज्ञे॑ सुपे॑शसम् । स॑रस्वतीं॑ हवामहे ॥ **7** ॥

7 (1)

प्रैषाध्यायः

(अ) होता यक्षदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः संगथे वामस्य ।
वर्ष्मन् दिव इळस्पदे वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(आ) होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम् ।
मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(इ) होता यक्षन्नराशंसं नृशस्तं नॄः प्रणेत्रम् । गोभिर्वपावान् स्याद्वीरैः शक्तीवान् रथैः
प्रथमयावा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(उ) होता यक्षदग्निमीळ ईळितो देवो देवाँ आ वक्षद्दूतो हव्यवाळमूरः ।
उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(ए) होता यक्षद्बर्हिः सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन्यज्ञे वि च प्र च प्रथतां स्वासस्थं देवेभ्यः।
एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः सदन्तु प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(ऐ) होता यक्षद्दुर ऋष्वाः कवष्यो कोषधावनीरुदाताभिर्जिहतां वि पक्षोभिः श्रयन्ताम् ।
सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे वि श्रयन्तामृतावृधो व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(ओ) होता यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नॄँः पतिभ्यो योनिं कृण्वाने ।
संस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं बर्हिः सीदतां वीतामाज्यस्य होतर्यज ॥

(औ) होता यक्षद्दैव्या होतारा मन्द्रा पोतारा कवी प्रचेतसा । स्विष्टमद्यान्यः करदिषा
स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा स्वतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु धत्तां वीतामाज्यस्य होतर्यज ॥

(अं) होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तमा अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वताम् ।
देवेभ्यो देवीर्देवमपो व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(अः) होता यक्षत्त्वष्टारमचिष्टमपाकं रेतोधां विश्रवसं यशोधाम् ।
पुरुरूपमकामकर्शनं सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो वीरैर्वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(क) होता यक्षद्वनस्पतिमुपाव स्रक्षद्धियो जोष्टारं शशमन्नरः ।
स्वदात्स्वधितिर्ऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यवाड् वेत्वाज्यस्य होतर्यज ॥

(ख) होता यक्षदग्निं स्वाहाज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा स्तोकानां स्वाहा स्वाहाकृतीनां स्वाहा हव्यसूक्तीनाम् । स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य व्यन्तु होतर्यज ॥

7 (2)

(अ) अजैदग्निरसनद्वाजं नि देवो देवेभ्यो हव्यवाट् । प्राञ्जोभिर्हिन्वानो धेनाभिः कल्पमानो यज्ञस्यायुः । प्रतिरन्नुपप्रेष होतर्हव्या देवेभ्यः ॥

(आ) होता यक्षदग्निमाज्यस्य जुषतां हविर्होतर्यज ॥

(इ) होता यक्षत्सोममाज्यस्य जुषतां हविर्होतर्यज ॥

(उ) होता यक्षदग्नीषोमौ च्छागस्य वपाया मेदसो जुषेतां हविर्होतर्यज ॥

(ए) होता यक्षदग्नीषोमौ पुरोळाशस्य जुषेतां हविर्होतर्यज ॥

(ऐ) होता यक्षदग्नीषोमौ च्छागस्य हविषा आत्तामद्य मध्यतो मेद उद्धृतं पुरा द्वेषोभ्यः पुरा पौरुषेय्या गृभो घस्तां नूनं घासे अज्राणां यवसप्रथमानां सुमत्क्षराणां शतरुद्रियाणामग्नि-ष्वात्तानां पीवोपवसनानां पार्श्वतः श्रोणितः शितामत उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानां करत एवाग्नीषोमौ जुषेतां हविर्होतर्यज ॥

(ओ) देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्ते अर्थम् ।
प्रदक्षिणिद्रशनया नियूय ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥

(औ) होता यक्षद्वनस्पतिमभि हि पिष्टतमया रभिष्टया रशनयाधित । यत्राग्नेराज्यस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामानि यत्राग्नीषोमयोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रिया धामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावस्रक्षद्रभीयांसमिव कृत्वी करदेवं देवो वनस्पतिर्जुषतां हविर्होतर्यज ॥

(अं) वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् ।
वहा देवत्रा दधिषो हवींषि प्र च दातारममृतेषु वोचः ॥

(अः) होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतमयाळग्निरग्नेराज्यस्य हविषः प्रिया धामान्ययाट् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामान्ययाळग्नीषोमयोश्छागस्य हविषः प्रिया

धामान्ययाड् वनस्पतेः प्रिया पाथांस्ययाड् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि यक्षत्स्वं महिमानमायजतामेज्या इषः कृणोतु सो अध्वरा जातवेदा जुषतां हविर्होतर्यज ॥

(क) अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः पचन् पक्तीः पचन् पुरोळाशं गृह्णन्नग्नय आज्यं गृह्णन् सोमायाज्यं बध्नन्नग्नीषोमाभ्यां च्छागं सूपस्थाद्य देवो वनस्पतिरभवदग्नय आज्येन सोमायाज्येनाग्नीषोमाभ्यां च्छागेनाघत्तां तं मेदस्तः प्रति पचताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोळाशेन त्वामद्य ऋष आर्षेय ऋषीणां नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ संगतेभ्यः । एष मे देवेषु वसु वार्यायक्षत इति ता या देवा देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्स्वा च गुरस्वेषितश्च होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि ॥

7 (3)

(अ) देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः प्रभ्रियेतात्यन्यान् राया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥

(आ) देवीर्द्वारः संघाते विड्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतौ वत्स ईमेनास्तरुणा आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः प्रणग्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यज ॥

(इ) देवी उषासानक्ता व्यस्मिन् यज्ञे प्रयत्यह्वयेतामपि नूनं दैवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥

(उ) देवी जोष्ट्री वसुधिती ययोरन्याघा द्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि जयमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥

(ए) देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिं सपीतिमन्या नवेन पूर्वं दयमाना स्याम पुराणेन नवं तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥

(ऐ) देवा दैव्या होतारा पोतारा नेष्टारा हताघशंसावाभरद्वसू वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज ॥

(ओ) देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीरिळा सरस्वती भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमं रुद्रैर्यज्ञ-मावीदिहैवेळया वसुमत्या सधमादं मदेम वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यज ॥

(औ) देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा षळक्षः शतमिदेनं शितिपृष्ठा आदधाति सहस्रमीं प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतो बृहस्पतिस्तोत्रमश्विनाध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥

(अं) देवो वनस्पतिर्वर्षप्रावा घृतनिर्णिग् द्यामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरे-णादृंहीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥

(अः) देवं बर्हिर्वारितीनां निधेधासि प्रच्युतीनामप्रच्युतं निकामधरणं पुरुस्पार्हं यशस्वदेना बर्हिषाण्या बर्हींष्यभिष्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज ॥

(क) देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजी होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान् देवानयाड् याँ अपिप्रेर्ये ते होत्रे अमत्सत । तां ससनुषीं होत्रां देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमं स्विष्टकृच्चाग्ने होताभूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि यज ॥

7 (4)

(अ) होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इन्द्रो धाना अत्तु पूषण्वान् करम्भं सरस्वतीवान् भारतीवान् परिवाप इन्द्रस्यापूपो मित्रावरुणयोः पयस्या प्रातःसावस्य पुरोळाशाँ इन्द्रः प्रस्थितां जुषाणो वेतु होतर्यज ॥

(आ) होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इन्द्रो धाना अत्तु पूषण्वान् करम्भं सरस्वतीवान् भारतीवान् परिवाप इन्द्रस्यापूपो माध्यंदिनस्य सवनस्य पुरोळाशाँ इन्द्रः प्रस्थितां जुषाणो वेतु होतर्यज ॥

(इ) होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इन्द्रो धाना अत्तु पूषण्वान् करम्भं सरस्वतीवान् भारतीवान् परिवाप इन्द्रस्यापूपस्तृतीयस्य सवनस्य पुरोळाशाँ इन्द्रः प्रस्थितां जुषाणो वेतु होतर्यज ॥

(उ) होता यक्षदग्निं पुरोळाशानां जुषतां हविर्होतर्यज ॥

(ए) होता यक्षद्वायुमग्रेगामग्रेयावानमग्रे सोमस्य पातारं करदेवं वायुरावसा गमज्जुषतां वेतु पिबतु सोमं होतर्यज ॥

(ऐ) होता यक्षदिन्द्रवायू अर्हन्ता रिहाणा गव्याभिर्गोमन्ता भ्रियन्तां वीरया शुक्रया एनयोर्नियुतो गोअग्रयाणां वीरौ कशाश्वपुरस्तात्तासामिह प्रयाणमास्तिकविमोचनं करत एवेन्द्रवायू जुषेतां वीतां पिबतां सोमं होतर्यज ॥

(ओ) होता यक्षन्मित्रावरुणा सुक्षत्रा रिशादसा नि चिन्मिषन्ता निचिरा निचय्याँसाक्ष्ण-श्चिद्वातुवितरानुल्बणेन चक्षसा ऋतमृतमिति दीध्याना करत एवं मित्रावरुणा जुषेतां वीतां पिबेतां सोमं होतर्यज ॥

(औ) होता यक्षदश्विना नासत्या दीद्यग्नी रुद्रवर्तनी न्यन्तरेण चक्रेण च वामीरिष ऊर्ज आवहतं सुवीराः सनुतरेणा नरुषो बाधेतां मधुकशयेमं यज्ञं युवाना मिमिक्षतां करत एवाश्विना जुषेतां वीतां पिबेतां सोमं होतर्यज ॥

(अं) होता यक्षदिन्द्रं प्रातः प्रातःसावस्यार्वावतो गमदा परावत ओरोरन्तरिक्षादा स्वात्सधस्थादिमे अस्मै शुक्रा मधुश्चुतः प्रस्थिता इन्द्राय सोमास्तां जुषतां वेतु पिबतु सोमं होतर्यज ॥

(अः) होता यक्षदिन्द्रं माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्केवलस्य भागस्यात्तारं पातारं श्रोतारं हवमागन्तारमस्या धियोऽवितारं सुन्वतो यजमानस्य वृधमोभा कुक्षी पृणतां वार्त्रघ्नं च माघोनं चेमे अस्मै शुक्रामन्थिनः प्रस्थिता इन्द्राय सोमास्तां जुषतां वेतु पिबतु सोमं होतर्यज ।

(क) होता यक्षदिन्द्रं तृतीयस्य सवनस्य ऋभुमतो विभुमतो वाजवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतः समस्य मदाः प्रातस्तनाग्मत सं माध्यंदिनाः समिदातनास्तेषां समुक्षितानां गौर इव प्रगाह्या वृषायस्वायूया बाहुभ्यामुप याहि हरिभ्यां प्रप्रुथ्या शिप्रे निष्पृथ्य ऋजीषिन्निमे अस्मै तीव्रा आशीर्वन्तः प्रस्थिता इन्द्राय सोमास्तां जुषतां वेतु पिबतु सोमं होतर्यज ॥

(ख) होता यक्षदिन्द्रं मरुत्वन्तमिन्द्रो मरुत्वाञ्जुषतां वेतु पिबतु सोमं होतर्यज ॥

(ग) होता यक्षदादित्यान् प्रियान् प्रियधाम्नः प्रियव्रतान् महः स्वसरस्य पतीनुरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षान् स्वादित्यमवोचत्तदस्मै सुन्वते यजमानाय करन्नेवमादित्या जुषन्तां मन्दन्तां व्यन्तु पिबन्तु मन्दन्तु सोमं होतर्यज ॥

(घ) होता यक्षद्देवं सवितारं परामीवां साविषत् पराघशंसं सुसावित्रमसाविषत्तदस्मै सुन्वते यजमानाय करदेवं देवः सविता जुषतां मन्दतां वेतु पिबतु सोमं होतर्यज ॥

(ङ) अग्निमद्य होतारमवृणीतायं सुन्वन् यजमानः पचन् पक्तीः पचन् पुरोळाशान् गृह्णन्नग्नय आज्यं गृह्णन् सोमायाज्यं बध्नन्नग्नये च्छागं सुन्वन्निन्द्राय सोमं भृज्ज हरिभ्यां धानाः सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदग्नय आज्येन सोमायाज्येनाग्नये च्छागेनेन्द्राय सोमेन हरिभ्यां धानाभिरघत्तं मेदस्तः प्रति पचताग्रभीदवीवृधत पुरोळाशैरपादिन्द्रः सोमं गवाशिरं यवाशिरं तीव्रान्तं बहुरमध्यमुपोत्था मदा व्यश्रोद्भिमदाँ आनळवीवृधताङ्गूषैस्त्वामद्य ऋष आर्षेय ऋषीणां नपादवृणीतायं सुन्वन्यजमानो बहुभ्य आ संगतेभ्यः । एष मे देवेषु वसु वार्यायक्ष्यत इति ता या देवा देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्स्वा च गुरस्वेषितश्च होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि ॥

(च) धानासोमानामिन्द्राद्धि च पिब च बब्धां ते हरी धाना उप ऋजीषं जिघ्रतामा रथचर्षणे सिश्वस्व यत्त्वा पृच्छाद्विषं पत्नीः क्वामीमदथा इत्यस्मिन् सुन्वति यजमाने तस्मै किमरास्थाः । सुष्ठु सुवीर्यं यज्ञस्यागुर उद्दचं यद्यदचीकमतोत्तत्तथाभूद्धोतर्यज ॥

(छ) इह मद एव मघवन्निन्द्र ते श्वो वसुमतो रुद्रवतो आदित्यवत ऋभुमतो विभुमतो वाजवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतः श्वस्सुत्यामग्निमिन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां प्रब्रूहि । मित्रावरुणाभ्यां वसुभ्यो रुद्रेभ्यो आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणेभ्यः सोम्येभ्यः सोमपेभ्यो ब्रह्मन् वाचं यच्छ ॥

(ज) होता यक्षदश्विना सोमानां तिरो अह्न्यानां त्रिरा वर्तिर्यातां त्रिरह मानयेथामुतो तुरीयं नासत्या वाजिनाय देवाः । सजूरग्नी रोहिदश्वो घृतस्नुः । सजूरुषा अरुषेभिः । सजूः सूर्य एतशेभिः । सजोषसावश्विना दंसोभिः करत एवाश्विना जुषेतां मन्देतां वीतां पिबेतां सोमं होतर्यज ॥

7 (5)

(अ) होता यक्षदिन्द्रं होत्रात्सजूर्दिवा पृथिव्या ऋतुना सोमं पिबतु होतर्यज ॥

(आ) होता यक्षन्मरुतः पोत्रात्सुष्टुभः स्वर्का ऋतुना सोमं पिबन्तु पोतर्यज ॥

(इ) होता यक्षद्ग्रावो नेष्ट्रात्त्वष्टा सुजनिमा सजूर्देवानां पत्नीभिर्ऋतुना सोमं पिबन्तु नेष्टर्यज ॥

(उ) होता यक्षदग्निमाग्नीध्राद्दतुना सोमं पिबत्वग्नीद्यज ॥

(ए) होता यक्षदिन्द्रं ब्रह्माणं ब्रह्मणाद्दतुना सोमं पिबतु ब्रह्मन् यज ॥

(ऐ) होता यक्षन्मित्रावरुणा प्रशास्तारौ प्रशास्त्राद्दतुना सोमं पिबतां प्रशास्तर्यज ॥

(ओ) होता यक्षद्देवं द्रविणोदां होत्राद्दतुभिः सोमं पिबतु होतर्यज ॥

(औ) होता यक्षद्देवं द्रविणोदां पोत्राद्दतुभिः सोमं पिबतु पोतर्यज ॥

(अं) होता यक्षद्देवं द्रविणोदां नेष्ट्राद्दतुभिः सोमं पिबतु नेष्टर्यज ॥

(अः) होता यक्षद्देवं द्रविणोदामपाद्धोत्रादपात्पोत्रादपान्नेष्ट्रात्तुरीयं पात्रममृक्तममर्त्यमिन्द्रपानं देवो द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः । स्वयमायूयाः स्वयमभिगूर्याः स्वयमभिगूर्तया होत्राय ऋतुभिः सोमस्य पिबत्वच्छावाक यज ॥

(क) होता यक्षदश्विनाध्वर्यू आध्वर्यवाद्दतुना सोमं पिबेतामध्वर्यू यजताम् ॥

(ख) होता यक्षदग्निं गृहपतिं गार्हपत्यात्सुगृहपतिस्त्वधाग्नेऽयं सुन्वन् यजमानः स्यात्सुगृहपतिस्त्वमनेन सुन्वता यजमानेनाग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्याद्दतुना सोमं पिबतु गृहपते यज ॥

कुन्तापाध्यायः (8-22)

8

इदं॑ जना उपश्रुतं न॑राशं॑स स्तविष्यते ।
षष्टिं॑ सह॑स्रा नवतिं॑ च कौर॑व आ॑ रुश॑मेषु दद्महे ॥ **1** ॥
उ॑ष्ट्रा य॑स्य प्रवा॑हिणो वधू॑मन्तो द्विर्द॑श ।
वर्ष्मा॑ र॑थस्य नि॑ जिहीळते दि॑व ई॑षमाणा उ॑पस्पृ॑शः ॥ **2** ॥
एष॑ इषा॑य मामहे शतं॑ नि॑ष्कान् द॑श स्रजः । त्रीणि शता॑न्यर्व॑तां सह॑स्रा द॑श गो॑नाम् ॥ **3** ॥

9

वर्च्यस्व रेभ वर्च्यस्व वृक्षे न पक्वे शकुनः । निष्टे जिह्वा चर्चरीति क्षुरो न भुरिजोरिव ॥ **1** ॥
प्र रेभासो मनीषया वृषा गाव इवेरते । अमोतपुत्रका एषामु मोदका उपासते ॥ **2** ॥
प्र रेभ धियं भरस्व गोविदं वसुविदम् । देवत्रेमां वाचं श्रीणीहीषुर्नावीरास्तारम् ॥ **3** ॥

10

राज्ञो विश्वजनीनस्य यो देवो मर्त्याँ अति । वैश्वानरस्य सुष्टुतिमा सुनोता परिक्षितः ॥ **1** ॥
परिक्षिन्नः क्षेममकरत्तम आसनमाचरन् । कुलायन्कृण्वन्कौरव्यः पतिर्वदति जायया ॥ **2** ॥
कतरत्त आ हराणि दधि मन्थां३ परि श्रुतम् । जायाः पतिं वि पृच्छति राष्ट्रे राज्ञः परिक्षितः ॥ **3** ॥
अभीव स्वः प्र जिहीते यवः पक्वः पथो बिलम् ।
जनः स भद्रमेधति राष्ट्रे राज्ञः परिक्षितः ॥ **4** ॥

11

इन्द्रः कारुमबूबुधदुत्तिष्ठ वि चरा चरन् । ममेदुग्रस्य चर्कृधि सर्व इत्ते पृणादरिः ॥ **1** ॥
इह गावः प्र जायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः । इहो सहस्रदक्षिणो वीरस्त्राता नि षीदतु ॥ **2** ॥
नेमा इन्द्र गावो रिषन्मो आसां गोपती रिषत् । मासाममित्रयुर्जन इन्द्र मा स्तेन ईशत ॥ **3** ॥
उप नो न रमसि सूक्तेन वचसा वयं भद्रेण वचसा वयम् ।
वनादधिध्वनो गिरो न रिष्येम कदा चन ॥ **4** ॥

12

यः सभेयो विदथ्य३ः सुत्वा यज्वा च पूरुषः ।
सूर्यं चामू रिशादसस्तद्देवाः प्रागकल्पयन् ॥ **1** ॥
यो जाम्या३ः प्रथयस्तत्सखायं दुधूर्षति । ज्येष्ठो यदप्रचेतास्तदाहुरधरागिति ॥ **2** ॥
यद्भद्रस्य पुरुषस्य पुत्रो भवति दाधृषिः । तद्विप्रो अब्रवीदु तद्गन्धर्वः काम्यं वचः ॥ **3** ॥
यश्च पणि रघुजिष्ठ्यो३ यश्च देवाँ अदाशुरिः । धीराणां शश्वतामहं तदपागिति शुश्रुम ॥ **4** ॥
ये च देवा अयजन्ताथो ये च पराददुः । सूर्यो दिवमिव गत्वाय मघवा नो वि रप्शते ॥ **5** ॥

13

योऽनाक्ताक्ष्यो अनभ्यक्तो३मणिवो अहिरण्यवः ।
अब्रह्माब्रह्मणः पुत्रस्तो ता कल्पेषु संमिता ॥ **1** ॥
य आक्ताक्ष्यः स्वभ्यक्तः सुमणिः सुहिरण्यवः ।
सुब्रह्मा ब्रह्मणः पुत्रस्तो ता कल्पेषु संमिता ॥ **2** ॥
अप्रपाणा च वेशन्ता रेवाँ अप्रचतिश्चयः ।
अयभ्या कन्या कल्याणी त्वो ता कल्पेषु संमिता ॥ **3** ॥
सुप्रपाणा च वेशन्ता रेवाँ सुप्रचतिश्चयः ।
सुयभ्या कन्या कल्याणी त्वो ता कल्पेषु संमिता ॥ **4** ॥
परिवृक्ता च महिषी स्वस्त्या च युधिंगमः ।
श्वाशुरश्च आयामी त्वो ता कल्पेषु संमिता ॥ **5** ॥
वावाता च महिष्वणिस्था च युधिंगमः । अनाशुरश्च आयामी त्वो ता कल्पेषु संमिता ॥ **6** ॥

14

यदिन्द्रादो दाशराज्ञेऽमानुषं विगाहथाः । विरूपः सर्वस्मा आसीत्सह यक्षाय वश्चते ॥ **1** ॥
त्वं विषाक्षं मघवन्नम्रं पर्याकरोरभिं । त्वं रौहिणं व्यास्यस्त्वं वृत्रस्याभिनच्छिरः ॥ **2** ॥
यः पर्वतान् व्यदधाद्यो अपो व्यगाहथाः । यो वृत्रं वृत्रहन्नहन् तस्मा इन्द्र नमोऽस्तु ते ॥ **3** ॥
प्रष्टिं धावन्तं हर्योरौच्चैःश्रवसमब्रवम् । स्वस्त्यश्च जैत्रायेन्द्रमा वहतो रथम् ॥ **4** ॥
यत्वा श्वेता उच्चैःश्रवसं हर्योर्युञ्जन्ति दक्षिणम् । मूर्धा नमश्वं देवानां बिभ्रदिन्द्रं महीयते ॥ **5** ॥

15

एता अश्वा आ प्लवन्ते । प्रतीपं प्रातिसत्वनम् ।
तासामेका हरिक्लिका । हरिक्लिके किमिच्छसि ॥ **1** ॥
साधुं पुत्रं हिरण्ययम् । क्वाह तं परास्यः ।
यत्रामूस्तिस्रः शिंशपाः । परि त्रयः पृदाकवः ॥ **2** ॥
शृङ्गं धमन्त आसते । अयं वहाते अवहि । स इत्थ कं स एव कम् । स घा घ ते सघा घ मे ॥ **3** ॥

गोमी घ गोमिनीरभि । पुमां भूम्ने निनित्ससि । बल्बबथो इति । बल्बबो अथो इति ॥ 4 ॥
अजकोऽरकोऽविका । अश्वस्य वारो गोः शफः ।
केशिनी श्येनी एनीव । अनामयोपजिह्विका ॥ 5 ॥
को अम्ब हुलमायुनि । को अर्जुन्याः पयः । को असिक्न्याः पयः । एतं पृच्छ कुहं पृच्छ ॥ 6 ॥
कुहा कं पक्वकं पृच्छ । यं आयन्ति श्वभिष्कुभि ।
अब्जन्तः कुभायवः । आमनको मनस्थकः ॥ 7 ॥
देवत्तः प्रतिजूर्यः । पिनष्टि पर्तिका हविः । प्र बुद्बुदो मथायति । शुङ्ग उत्पत ॥ 8 ॥
मा त्वाति सखा नो वदत् । वशायाः पुत्रमायन् तम् ।
इरा चैन्द्रममन्दत । इयन्नियन्निति ॥ 9 ॥
अथो इयन्निति । अथो ज्यायस्तरो भुवत् । इयं यका शलाकका । आ मिनोति नि भज्यते ॥ 10 ॥
तस्या अनुनिभञ्जनम् । वरुणो याति बभ्रुभिः ।
शतं बभ्रोरभीशुभिः । शतं कशा हिरण्ययीः ॥ 11 ॥
शतं रथा हिरण्ययाः । आहलकुः शवर्तकः ।
आयवनेन तेजनी । शफेन पीव ओहते ॥ 12 ॥
वनिष्ठुनोप नृत्यति । इमं मह्यमदुरिति ।
ते वृक्षाः सह तिष्ठन्ति । पाकवलिः शकवलिः ॥ 13 ॥
अश्वत्थः खदिरो धवः । अरदुः परमः शये ।
हत इव पापपूरुषः । अदोहमित्पीयूषकम् ॥ 14 ॥
द्वौ च हस्तिनो दृती । अध्यर्धं च परस्वतः । आदलाबुकमेककम् । अलाबुकं निखातकम् ॥ 15 ॥
कर्करिको निखातकः । तद्वात उन्मथायति । कुलायं करवाँ इति । उग्रं वल्षदाततम् ॥ 16 ॥
न वल्षदनाततम् । क एषां कर्करिं लिखत् ।
क एषां दुन्दुभिं हनत् । यदीं हनत्कथं हनत् ॥ 17 ॥
दैलीं हनत्कथं हनत् । पर्याकारं पुनः पुनः ॥ 18 ॥

16

वि॑त॒तौ कि॑र॒णौ॑ द्वौ॑ ता॒वा॑ पिनष्टि पू॑रु॒षः । न॑ वै कुमारि त॑त्त॑था य॑था कुमारि म॑न्यसे ॥ 1 ॥
मातु॒ष्टे कि॑र॒णौ द्वौ॑ नीवी॒र्तः पु॑रुषा॒हृते॑ । न॑ वै कुमारि त॑त्त॑था य॑था कुमारि म॑न्यसे ॥ 2 ॥
निगृ॑ह्य क॑र्णकौ द्वौ॑ नि॑राय॑च्छसि मध्यम॑म् । न॑ वै कुमारि त॑त्त॑था य॑था कुमारि म॑न्यसे ॥ 3 ॥
उत्ता॒ना॑यै शयाना॑यै ति॑ष्ठन्ती॑वा॒व गूहसि । न॑ वै कुमारि त॑त्त॑था य॑था कुमारि म॑न्यसे ॥ 4 ॥
श्लक्ष्णा॑यां श्ल॑क्ष्णिकायां श्ल॑क्ष्णमेवा॑व गूहसि । न॑ वै कुमारि त॑त्त॑था य॑था कुमारि म॑न्यसे ॥ 5 ॥
अ॑व श्लक्ष्ण॑मवभ्रशदन्त॑र्लो॑म॑वति ह्रदे॑ । न॑ वै कुमारि त॑त्त॑था य॑था कुमारि म॑न्यसे ॥ 6 ॥

17

इहे॑त्था प्रा॑ग॑पागुदगधरा॑गरा॑ला उदभर्त्सत ॥ 1 ॥
इहेत्था प्रागपागुदगधराग्वत्साः पुषन्त आसते ॥ 2 ॥
इहेत्था प्रागपागुदगधराक्स्थालीपाको वि लीयते ॥ 3 ॥
इहेत्था प्रागपागुदगधराक् सिलीपुच्छो वि लीयते ॥ 4 ॥

18

भुगित्यभिगतः । शारित्यभिष्ठितः । फलित्यपक्रान्तः ॥ 1 ॥

19

वीमे देवा अक्रंसताध्वर्योः क्षिप्रं प्र चर । सुशस्तिरिद्गवामस्यति प्रखिदसो महत् ॥ 1 ॥

20

आदित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यो दक्षिणामनयन् । तां ह जरितर्न प्रत्यायन् तामु ह जरितः प्रत्यायन् ॥ 1 ॥
तां ह जरितर्न प्रत्यगृभ्णन् तामु ह जरितः प्रत्यगृभ्णन् ।
अहा नेत सन्नविचेतनानि यज्ञा नेत सन्नपुरोगवासः ॥ 2 ॥
उत श्वेत आशुपत्वा उतो पद्याभिर्जविष्ठः । उतेमाशु मानं पिपर्ति ॥ 3 ॥
आदित्या रुद्रा वसवस्त्वेळते इदं राधः प्र॑ति गृभ्णीह्य॑ङ्गिरः ।
इदं राधो बृहत्पृथु॑ देवा॑ द॑दत्वा वर॑म् ॥ 4 ॥

तद्वो अस्तु सुचेतनं युष्मे अस्तु दिवे दिवे । प्रत्येव गृभायत ॥ 5 ॥

21

त्वमिन्द्र शर्मन्नरिणा हव्यं पारावतेभ्यः । विप्राय स्तुवते वसु ऋजुरिच्छ्रवसे वहः ॥ 1 ॥
त्वमिन्द्र कपोताय च्छिन्नपक्षाय वञ्चते । श्यामाकं पक्वं विरुज वारस्मा अकृणोर्बहु ॥ 2 ॥
आरङ्गरो वावदीति त्रेधा बद्धो वरत्रया । इरामु ह प्र शंसत्यनिरामप सेधत ॥ 3 ॥

22

यदस्या अंहुभेद्याः पृथु स्थूरमुपातसत् । मुष्काविदस्या एजतो गोशफे शकुलाविव ॥ 1 ॥
यदा स्थूरेण पससाणू मुष्का उपावधीत् । विष्वञ्चावस्यार्दतः सिकतास्विव गर्दभौ ॥ 2 ॥
यदल्पिका स्वल्पिका कर्कन्धुकेव पच्यते । वासन्तिकमिव तेजनं यभ्यमाना वि नम्यते ॥ 3 ॥
यद्देवासो ललाबुकं प्र विष्टीमिनमाविषुः । सक्थ्ना ते दृश्यते नारी सत्यस्याक्षीभगो यथा ॥ 4 ॥
महानग्न्युप ब्रूतेऽश्वस्यावेशितं पसः । ईदंक्फलस्य वृक्षस्य शूर्पे शूर्पं भजेमहि ॥ 5 ॥
महानग्न्यदसं हि सोऽक्रन्ददस्तमासदत् । शक्कुकामना भुव मशकं स क्थ्युद्यतम् ॥ 6 ॥
महानग्न्युलूखलमति क्रामन्त्यब्रवीत् । यथैव ते वनस्पतेऽपि घ्नन्ति तथैव मे ॥ 7 ॥
महानग्नी कृकवाकुं शम्यया परिधावति । इदं न विद्म तेजनं शीर्ष्णा भवति धानिका ॥ 8 ॥
महानग्नी महानग्नं धावन्तमनु धावति । इमास्तदस्य गा रक्ष यभ मामद्ध्यौदनम् ॥ 9 ॥
महान् वै भद्रो बिल्वो महान् पक्व उदुम्बरः । महाँ अभिज्ञु बाधते महतः साधु खोदनम् ॥ 10 ॥
कपृन्नरः कपृथमुद्दधातन चोदयत खुदत वाजसातये ।
निष्टिग्र्यः पुत्रमा च्यावयोतय इन्द्रं सबाध इह सोमपीतये ॥ 11 ॥
यद्ध प्राचीरजगन्तोरो मण्डूरधाणिकीः । हता इन्द्रस्य शत्रवः सर्वे बुद्बुदयाशवः ॥ 12 ॥
दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः । सुरभि नो मुखा करत् प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥ 13 ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

इति खिलानि समाप्तानि ॥

प्रस्तावना

ऋग्वेदसंहिता न केवलं भारतीयानां प्राचीनतमः ग्रन्थः, परन्तु निखिले जगति परमप्राचीनः धर्मग्रन्थः इति बहूनां विदुषां मतम् । परस्सहस्रवर्षव्याप्तियुक्ते भारतीये अध्यात्मसम्प्रदाये परिगणिताः सर्वा विद्याः समग्रं ज्ञानं विज्ञानं च ऋग् यजुस् सामाथर्व इति चतुरङ्गयुक्ते वेदवाङ्मये रूढमूलानि परिदृश्यन्ते । वेदसंहितानन्तरं प्राप्तप्राचुर्याः ब्राह्मणग्रन्थाः उपनिषदश्च उच्चैर्घोषयन्ति यत् साङ्ख्ययोगादीनि दर्शनानि सकला यागप्रक्रियाः छन्दः गणितादीनि शास्त्राणि च संहितायामेव विद्यमानानां बीजानां प्रसवरूपाणि इति ।

बहुधा दृश्यमानस्यापि लिङ्गजातीत्यादिविभागमनपेक्षमाणस्य एकस्य सर्वव्यापिनः आत्मनः सत्ता इदं-प्रथमतया ऋग्वेदसंहितायामेव अक्षिलक्षितः भवति । सर्वैरपि साक्षात्कारयोग्योऽयम् आत्मेति उच्चैरुद्घोषयति ऋग्वेदः ।

यथा श्री अरविन्दो वदति ... 'they (the vedic sages) may not have yoked the lightning to their chariots, nor weighed sun and star, nor materialised all the destructive forces in Nature to aid them in massacre and domination, but they had measured and fathomed all the heavens and earths within us, they had cast their plummet into the inconscient and the subconscient and the super conscient; they had read the riddle of death and found the secret of immortality; they had sought and discovered the One and known and worshipped Him in the glories of His light and purity and wisdom and power...'

इतः परं श्री अरबिन्दोकपालिशास्त्रिवैदिकसंस्कृतिसंस्थया प्रकाशयिष्यमाणानां वेदसंहितानां ब्राह्मणानाम् उपनिषदां वेदाङ्गानां शुल्बसूत्राणां च पुस्तकपुष्पसरणेः प्रथमं पुष्पमिदम् ।

पाठकवर्गे त्रैविध्यं मनसिकृत्वा नयनमनोहरोऽयं ग्रन्थः सज्जीकृतः वर्तते । ते च त्रिविधाः पाठका उच्यमानप्रकाराः सन्ति । प्रथमं तावत् प्रारम्भपदे स्थिताः । गायत्री-गणपतीत्यादिकतिपयमन्त्राणां प्राप्तपरिचयाः सन्तः इतोऽप्यधिकं ज्ञातुं कुतूहलिनः । अपरे तु द्वितीयसोपानमधिरूढाः । एते परिचित-ऋङ्मन्त्राः नित्यपारायणार्थं स्वाध्यायार्थं च चित्ताकर्षकं पुस्तकमेकं हस्ते भवेदिति अभिलषन्ति । अन्ये तावत् चिकित्सकबुद्धयः जिज्ञासवश्च । एते भाषान्तरद्वारा, प्रवचनसन्दर्भेषु, चर्चाप्रसङ्गेषु च ऋग्वेदान्तर्गतसूक्तानां परोक्षपरिचयं प्राप्य सः वेदराशिः यागयज्ञादिकर्मकाण्डमात्रयुक्तः ज्ञानदुर्बलः इति ज्ञात्वा श्रुत्वा च तत्सत्यं वा न वेति प्रमाणीकर्तुं स्वयमनुसन्धानेन समीहन्ते । एतेषां भिन्नरुचियुक्तानां सर्वेषामपि साहाय्यार्थं प्रस्तुतः अस्मदीयोऽयं प्रयत्नः ।

अयं च ग्रन्थः इदानीमुपलभ्यमानेन गणकयन्त्रप्रक्रियासौलभ्येन समन्वितः वर्तते । प्रस्तावनासहितः कतिपयसूक्तानुवादयुक्तश्च समग्रः ऋग्वेदः जगत्संवहनजाले(Internet) उपलभ्यते । अनेन धनकणस्यापि अधिकव्ययं विना ऋग्वेदः सम्पूर्णः हस्तसन्निहितः ननु! वैविध्यमाध्यमचक्रे देवनागरीलिप्या ध्वनिसहितं मूलपाठं दातुम्, अन्यान्यलिपिषु भाषान्तरेषु च ऋग्वेदं दातुं च प्रयत्नाः प्रवर्तन्ते । मूलग्रन्थस्य गणकयन्त्रे स्थापनेन प्रयोजनबाहुल्यं दृश्यते । उदाहरणार्थं स्वल्पीभूतनेत्रपाटवानां कृते गणकयन्त्रे लिपिं स्थूलतां नेतुं बहु सुकरम् ।

स्वरसहितं वेदवाङ्मयं गणकयन्त्रान्तर्गतं कर्तुं मोहनताम्बेमहाभागस्य संशोधनं तदभिवृद्धिश्च हेतुः । अयं गणकयन्त्रपटुः पूर्वं CDAC संस्थायाम् आसीत् । अस्मिन् सन्दर्भे महाभागस्यास्य योगदानं सकार्तज्ञ्यं स्मरामः । एवं सत्यपि गन्तव्यः मार्गः सुदीर्घः अस्तीति जानीमः । गणकयन्त्रतन्त्रमनुसृत्य वेदानां शब्दानुक्रमणिका पदविभागः इत्यादीनां सम्पादनकर्मणि वाक्चापलं प्रदर्शयन्ति केचन । किन्तु वस्तुस्थितिर्भिन्ना वर्तते । प्रथमं तावत् संयुक्ताक्षराणां विभागज्ञानमपेक्षितम् । एतत्सम्पादनान्तरायो भूत्वा एकाक्षरस्तरेऽपि अपरिहृता जटिलाः समस्याः दरीदृश्यन्ते । अधुना गणकयन्त्रेषु प्रयुज्यमानाः अक्षरविन्यास-प्रक्रमाः त्रयः विद्यन्ते । 'CDAC पाठः' 'श्रीलिपिपाठः' 'प्रकाशकपाठ'श्चेति । अक्षरस्तरेऽपि एतेषु सामञ्जस्यं नास्ति । मण्डलम्, अष्टकम् इत्यादीनाम् अग्रशब्दानामपि विन्यासगरिमाणं(bold face) प्रयोक्तुमसमर्थाः स्मः । अन्यच्च, स्वरसहितवैदिकसंस्कृतस्य एक एव अक्षरविन्यासः(font) वर्तते । किन्तु आंग्लाक्षराणि परस्सहस्राणि विलसन्ति ।

ग्रन्थस्वरूपस्य विवरणम्- मुद्रितः ग्रन्थः चतुर्धा विभक्तः । प्रथमः - शाकलशाखायाः दशमण्डलात्मकः अथवा अष्टाष्टकयुक्तः पूर्णः ऋग्वेदपाठः विद्यतेऽस्मिन् प्रथमखण्डे । मूलपाठे १०२८ सूक्तानि सन्ति । अत्र वालखिल्यसूक्तानि अपि अन्तर्भवन्ति । एषु सूक्तेषु १०५५२ मन्त्राः विद्यन्ते । (सूक्तं - मन्त्रगुच्छः) । द्वितीयात् सप्तममण्डलान्तं यावत् गोत्रमण्डलानीत्युच्यन्ते । क्रमेण गृत्स्वमदः, विश्वामित्रः, वामदेवः, अत्रिः, भारद्वाजः, वसिष्ठः इति एतेषाम् ऋषीणां नाममुद्राङ्कितानि एतानि मण्डलानि । नवममण्डलं सोमदेवाय समर्पितम् । सोमस्तावत् आनन्दाधिदेवता । प्रथम-अष्टम-दशम-मण्डलेषु भिन्नभिन्नदेवतायुक्तानि भिन्नमन्त्रद्रष्टॄणां सूक्तानि सङ्गृहीतानि वर्तन्ते । अस्मिन् ग्रन्थे मूलपाठः देवनागरीलिप्या आंग्लसंख्यायुक्तः दत्तः । सूक्तसमुदायस्य परम्परागतः द्वेधा विभागः यः अस्ति स एव अत्रापि आदृतः । प्रथमस्तावत् मण्डलम् अनुवाकः इति । द्वितीयः - अष्टकम् अध्यायः इति ।

प्रत्यष्टकम् अष्टौ अध्यायाः सन्ति । एवं च ऋग्वेदे ६४ अध्यायाः अथवा ८५ अनुवाकाः सन्ति । एकैकस्य सूक्तस्य ऋषिः, छन्दः, देवता च रेखासम्पुटे(Box) दत्तः । सम्पुटस्य वामपार्श्वे उपरि दृश्यमाना संख्या सूक्ते मन्त्रसंख्यां निर्दिशति । दक्षिणपार्श्वे सूक्तस्य मण्डलानुवाकयोः संख्यानिर्देशः अस्ति ।

अस्य ग्रन्थस्य पाठः प्रमाणभूतात् प्राचीनपुस्तकात् स्वीकृतः । सुप्रसिद्धवेदविदुषा पण्डित-सातवळेकरमहाभागेन प्रदर्शितं यत् लक्षत्रयाक्षरात्मके विपुलवेदवाङ्मये, सत्यपि हस्तप्रतिकृतिवैविध्ये केवलं प्रतिकृतिद्वयमेव भेदं प्रकटयति । तत्रापि एकस्यैव अक्षरस्य सन्दर्भे नान्यत्र इति । पाठरक्षणे दृष्टा इयं निष्कृष्टता अतिविशिष्टमार्गानुसरणेनैव साध्या, नान्यथा इति स्पष्टम् । सेयं निष्कृष्टता अष्टविकृतियुक्तपद्धतिप्रयोगेण सम्पादिता वर्तते ।

द्वितीयः खण्डः- अस्मिन् खण्डे खिलसूक्तानां संग्रहः कृतः । अन्यान्यग्रन्थेषु अन्यान्यरीत्या संगृहीतानि खिलसूक्तानि । तत्र समानमन्त्राः अपि वर्तन्ते । वैदिकसंशोधनमण्डलेन (पुणे), डा. काशीकर महोदयेन च सम्पादितः ग्रन्थः अत्र आदृतः । वै.सं.मं. ग्रन्थस्य प्रास्ताविके उक्तं यत् खिलसूक्तानि इदानीम् अनुपलभ्यमानाभ्यः बाष्कल-आश्वलायन-शांखायन/सांख्यायननाम्नीभ्यः चतुश्शाखाभ्यः उद्धृतानि इति । अत्र प्रमाणं तावत् ब्राह्मणग्रन्थाः बृहद्देवता च खिलसूक्तान्तर्गतानेव मन्त्रान् उदाहरन्तीति । अनेन एतदुक्तं भवति यत् खिलसूक्तानि ऋग्वेदस्य प्रमाणभूतम् अङ्गं, न तु कालान्तरे प्रक्षिप्तानि । खिलेषु सुप्रसिद्धानि नित्यपारायणोपयुक्तानि च श्रीसूक्तं, मेधासूक्तं, सौपर्णसूक्तं, शिवसङ्कल्पहृदयमित्यादीनि अन्तर्भवन्ति । निविदः, पुरोरुचः, प्रैषाः इत्यादीनि खिलसूक्तानि पञ्चमाध्यायात् सप्तमपर्यन्तं विद्यमानानि परमप्राचीनानीति गृह्यन्ते । ८-४९ तः ८-५९ पर्यन्तं दश अध्यायान्तःपातीनि वालखिल्यसूक्तानि तृतीयाध्यायस्य खिलभागेऽपि पठितानि । एतेषां स्वरक्रमस्तु प्रसिद्धे ऋग्वेदपाठे भिन्नः खिलभागे च भिन्नः भवति । अस्मिन् ग्रन्थे अदृष्टं वाक्यं, त्यक्ताः शब्दाः वै.सं.मं.पाठेऽपि न सन्ति इति विज्ञापयामः । खिलसूक्तानां स्वरः अन्यान्यपाठेषु व्यत्यस्तः अस्ति । वै.सं.मं.द्वारा सम्पादिते ग्रन्थे पाठभागस्य यथा प्रामुख्यं वर्तते तथा स्वरविचारे नास्ति । तथापि तत्रत्यः एव स्वरक्रमः अस्माभिरपि अनुसृतः ।

तृतीयः खण्डः - अस्मिन् शतस्य ऋग्वेदमन्त्राणाम् आंग्लभाषानुवादः व्याख्यानं च निवेशितम् । अयं च भागः श्री एम्.पि. पण्डितमहाभागानां ''Gems from the Vedas'' इत्यस्मात् ग्रन्थादुद्धृतः वर्तते । ऋग्वेदान्तर्गततत्त्वविशेषाणाम् औन्नत्यस्य गाम्भीर्यस्य च उपलक्षणभूतोऽयं भागः ऋग्वेदमवलम्ब्य श्री अरबिन्दोश्रीकपालिशास्त्रिभिः रचितानां मूलग्रन्थानामध्ययनार्थं सहृदयान् आकर्षेदिति आशास्यते । भागस्यास्य अस्मिन् ग्रन्थे पुनर्मुद्रणार्थम् अङ्गीकारं दत्तवतः **'दीप्तिविश्वस्तसंस्थायाः'** (trust) श्री श्रद्धालु-रानडेमहाभागस्य अधमर्णा वयमिति सूचयामः ।

चतुर्थः खण्डः - अत्र प्रास्ताविकः निबन्धः कश्चन दत्तः यस्मिन् ऋग्वेददर्शनं प्राकाश्यतां नीतम् । वस्तुवैविध्यं प्रयोजनापेक्षां च मनसि कृत्वा प्रमुखमन्त्राणामनुक्रमणिकाऽपि सज्जीकृता । अस्मिन् निबन्धे ऋग्वेदमधिकृत्य असकृदुद्भावितानां सन्देहानां पृष्टानां प्रश्नानां च समाधानं दत्तमस्ति । समाधानं च

अर्वाचीनवेदविद्याप्रवरैः दयानन्द-वासिष्ठमुनि-श्रीअरविन्द-कपालिशास्त्रिभिः, प्राज्ञैः यास्क-आनन्दतीर्थ-राघवेन्द्रस्वामिभिः च प्रदर्शितपद्धतिप्रकाशमवलम्ब्य दातुमत्र प्रयत्नः विहितः ।

इदानीं चत्वारः प्रश्नाः प्रतिपाद्यन्ते ।

१. वेदपुरुषेण प्रकाश्यमानं सत् प्रत्येकं सूक्तं केनचित् ऋषिणा दृष्टमिति परम्पराभिप्रायश्चेत् उच्यते - ऋषिः किं सम्पूर्णं सूक्तं दृष्टवान् ? ओमित्युक्ते सति, लिपिविहीने तस्मिन् प्राचीनकाले कथं वा द्रष्टुं शक्यम् ?

२. केचन अभिप्रयन्ति यत् ऋग्वेदः कर्मकाण्डमात्रयुक्तः । तत्त्वज्ञानं च तत्र नास्त्येव इति । अन्ये केचन वदन्ति यत् प्राचीनज्ञानविज्ञानसमुदायभूतेषु उपनिषत्सु वर्तमानं तत्त्वज्ञानं बोधवाक्यानि च ऋग्वेदे अन्यवेदानां च संहिताभागेऽपि विद्यते एव इति । अत्र निश्चयः कः ?

३. ऋग्वेदे अग्निदेवताकाः २००० मन्त्राः सन्तीति उच्यते । पञ्चभूतेषु अन्यतमम् अग्निमधिकृत्य कथं वा एतावन्तः मन्त्राः स्युः चर्वितचर्वणं विना ? अग्निशब्दस्य अन्यः कोऽपि अन्तरार्थः भवेद्वा ?

४. ऋग्वेदोक्ता सरस्वती नदी वा देवता वा ? यदि नदी तर्हि महानदी उत क्षुद्रनदी ? कथं वा केवलं सरस्वती कालान्तरे ज्ञानाधिष्ठात्री देवतेति परिगणिता, न तु गङ्गा यापि नदीदेवता इति प्रसिद्धा पूज्या च ? ऋग्वेदे सरस्वत्याः स्थानं किम् ? तत्रैव ज्ञानाधिदेवतेति सम्मानिता किम् ?

'भारतीय-इतिहासग्रन्थाः उच्चैरुद्घोषयन्ति यत् ऋग्वेदः भारतं प्रति विदेशादागतैः आर्यैः निबद्धः इति । एते च आर्याः भारतं वायव्यदिशा प्रविश्य तदा उच्छ्रायस्थितिमारूढां तत्रत्यां सिन्धूसंस्कृतिं सर्वथा व्यनाशयन् । तत्रत्यं 'द्राविड'नामकं मूलनिवासि-जनसमुदायं च ततः निस्कासयन्; ते च द्राविडाः भारतस्य दक्षिणां दिशम् अध्यवसन्' इत्यादिरूपेण वादाः श्रूयन्ते। आर्य-द्राविड-जनसमुदाययोर्मध्ये प्रवृत्तस्य संघर्षस्य युद्धस्य वा ऋग्वेदे प्रमाणं किमस्ति? 'द्राविड' इति शब्दः ऋग्वेदे लभ्यते उत इतरसंहितासु ?

प्रायः भारतीयशास्त्रकोविदाः पाश्चात्त्याः विद्वांसः ये १९ शतके ऋग्वेदमधिकृत्य बहुग्रन्थनिर्माणे रताः आसन् ते एतान् प्रश्नान् नोद्भावयन्ति । उद्भावितानपि नोत्तरयन्ति यतः तदभिप्रायानुसारम् ऋग्वेदवाङ्मयं बालिशं ग्राम्यं प्राकृतप्रियं च विद्यते । प्रकृतः लेखः ऋग्वेदीयमन्त्राधारेणैव एतादृशानां प्रश्नानाम् उत्तरं दातुं प्रयतते । तदन्तर्गतं तत्त्वज्ञानमेव उपनिषदि ऋषिभिः प्रपञ्चितमित्यपि च प्रमाणीकरोति ।

उपनिषत्सु ऋग्वेदान्तर्गतस्य दर्शनस्य विरोधः कुत्रापि नास्ति । अपि तु तस्यैव सत्यस्य पुनः प्रतिपादनम् इतोऽप्यतिशयितेन रूपेण कृतमस्ति । उपनिषत्सु तत्र तत्र उल्लिखितानां प्रायः २० ऋङ्मन्त्राणां पट्टिका अनुक्रमणिकायां प्रदर्शिता च एतत् समर्थयति पुष्टीकरोति च ।

स्वरक्रमः - अस्मिन् ग्रन्थे प्रयुक्तं स्वरनिर्देशक्रममुद्दिश्य किञ्चित् वक्तुं समयोऽयं प्राप्तः । स्वरस्य त्रयः प्रभेदाः दृश्यन्ते । उदात्तः, अनुदात्तः, स्वरितश्चेति । उदात्तः स्वरः न निर्दिश्यते (अनिर्दिष्टः) । अनुदात्तः अधोरेखया स्वरितश्च उपरितनलम्बरेखया च सूच्येते । उदा - अ॒ग्नयें । तथापि अनिर्दिष्टाः सर्वेऽपि उदात्ताः न भवन्ति । तादृशाः १-३ इति संज्ञासंख्यानिर्देशेन स्पष्टीकृताः स्वरितानन्तरं विद्यमानस्य अनुदात्तस्य उदात्तत्त्वग्रहणं निवारयितुं सोऽनुदात्तः पूर्ववर्णात् विभक्तः मध्ये १॒॑ इत्यपि संख्या विनिवेशिता, स्वरितश्च लम्बरेखया न अङ्कितः । उदा- अ॒प्स्व १॒॑ न्तः(ऋ.सं. १.२३.१९) इति वा ३॒॑ इत्यत्र यथा स्वरितस्य अधोरेखाङ्कनेन वा क्वे॒ ३॒॑ दानीम् (ऋ.सं. १.३५.७) । उदात्तमनुसरन् अनुदात्तः सर्वदा अङ्कितः । यथा- अ॒ग्निम्, क॒न्या॑ । वाक्यारम्भे विद्यमानाः सर्वेऽपि अनुदात्ताः (एकस्मादधिकाः) अधोरेखया निर्दिष्टाः वर्तन्ते। उदा. अ॒नु॒का॒मम् (ऋ.सं. १.१७.३) । विश्वेश्वरानन्दवैदिकसंशोधन-संस्थया प्रकाशितस्य वेदकोशस्य (Vedic Concordance) प्रथमसम्पुटात् उपरितनवाक्यानि उद्धृतानि वर्तन्ते । तत्र इदमपि अभिप्रेतं यत् इतरवेदसंहितासु स्वराङ्कनक्रमः खिलसूक्तेभ्यः भिद्यते इति ।

उपकारस्मरणम् - ग्रन्थोऽयं श्रीमाधवपण्डितवर्याय (१९१८-१९९३) समर्पितः अस्ति । यतः अयं महाभागः अस्मान् वेदविद्यादीक्षितान् कृत्वा अस्मासु वेदविषयकजिज्ञासाम् उदपादयत् श्री अरविन्दमहर्षीणां श्रीमातुः श्रीकपालिशास्त्रिणां च साहित्यसौधस्य परिचयप्रदानेन स्वीयकृतिद्वारापि । वेदवाङ्मयस्य गणकयन्त्रस्थीकरणकर्मणि अपि पण्डितमहोदयस्य मङ्गलाशीर्भिः वर्धिता वयमिति सानन्दमुद्घोषयामः ।

श्रीरामकृष्णमठस्य स्वामिनां निःश्रेयसानन्दानाम् अधमर्णा वयं, यतः एते उपनिषद्ग्रन्थान् अध्याप्य अन्यान्यवेदग्रन्थानां मध्ये ऐक्यं कथं प्रतिपादनीयम् इत्येतं महत्त्वपूर्णम् अंशं बोधितवन्तः ।

१९९३ जनवरीमासे CDAC संस्थया सह प्रवर्तितस्य व्यवहारस्यानुगुणं ऋग्वेदस्य दशमण्डलानां गणकयन्त्रप्रतिकृतिः वि.पि. रामानुजन्महाभागस्य नेतृत्वे सम्पादिता । अस्याः शुद्धतासम्पादनकर्मणि महान्तं सहयोगं प्रदत्तवद्भ्यः कु. चंद्रिका हेच्.वि., श्रीमती देविका, श्रीमती चन्द्रा शडगोपन्, श्रीमती कुमुदवल्ली, श्री पि. श्रीनिवासन् इत्येतेभ्यः महाभागेभ्यः कृतज्ञाः स्मः । **वागर्थप्रिण्टानिक्स्** इत्येतैः खिलभागस्य गणकयन्त्रप्रतिकृतिकरणकर्मणि अल्पावधावेव प्रशंसार्हं कार्यं कृतमिति तान् प्रति धन्यवादान् समर्पयामः । ग्रन्थभागस्य शोधनकार्ये अन्यान्येभ्यः बहुविधं साहाय्यं प्राप्तमस्माभिः । तेषु उल्लेखार्हाः डा. एस्.आर्. लीला, संस्कृतविभागमुख्या, NMKRV महाविद्यालयः, बेङ्गलूरु., प्राचार्या बि.जि. श्रीलक्ष्मी महाभागा, बेङ्गलूरुविश्वविद्यालयः, पं. धाली नरसिंहभट्टमहोदयः च । लीलामहाभागा तु न केवलम् अस्य ग्रन्थस्य कृते अस्माभिः आंग्लभाषया कृतं प्रास्ताविकं संस्कृतेन अनूदितवती, परं तु नैकविधसाहाय्यमपि प्रादात्। एवम् अन्यान्यरीत्या एतत्सिद्धिं समधिगन्तुम् साह्यहस्तं दत्तवद्भ्यः एतेभ्यः सर्वेभ्यः हार्दं नमोवाकं प्रशास्महे ।

व्यवसायेऽस्मिन् वयं प्रोत्साहिताः प्रेरिताश्च सन्ततम् । प्रेरितारश्च परमादरणीयाः अस्मद्गुरवः उत्तरक्यालिफोर्नियावेदान्तसंघस्य प्रमुखाः श्रीरामकृष्णमठस्य स्वामिनः श्रीप्रबुद्धानन्दाः, बेङ्गलूरु-विश्वविद्यालयस्य प्राक्तन-उपकुलपतयः डा. एच्. नरसिंहय्यमहाभागाः, IISc भूतपूर्वप्राचार्याः डा. जि.वि. अनन्त अय्यर् महाभागाः च; स्वदेशे विदेशेषु च प्रगताध्यायने निरताः प्राक्तनाः वर्तमानाः च अस्मत्-प्रियच्छात्राः; भारते अमेरिकादेशे च विद्यमानाः अस्मत्सहोद्योगिनः, विशिष्य कु. श्यामा तथा डा. पि. रामचन्द्रमहाभागाः, अरबिन्दो- आश्रमस्य वासन्तीराव्महोदया, श्री आर्.एस्. कश्यपमहोदयः, तथा अन्ये च अस्मत्कुटुम्बसदस्याः ।

वैदिकसंशोधनमण्डलम्, पुणे, एतेभ्योऽपि वयं कृतज्ञाः स्मः यतः खिलपाठः तदीयग्रन्थादेव स्वीकृतः वर्तते ।

मुद्रणकार्यं सुरम्यं यथा तथा सम्पन्नमिति कारणात् अन्ते, **परिमलामुद्रणालयः** तत्रस्थः प्रभाकर-महोदयश्चापि धन्यवादार्हः ।

प्रार्थना - अस्मत्पाठकेषु विज्ञाप्यते यत् ते मुद्रणस्खालित्यम्, इतरे दोषाः, पुस्तकस्य विन्यासः, विषयसङ्ग्रहः, निरूपणाक्रमः, इत्याद्यंशेषु स्वीयान् अभिप्रायान् निस्सङ्कोचं प्रकटयितुम् अर्हन्तीति । तथा इतःपरं कन्नड-तेलुगु-बेङ्गालि-इत्यादिभिः भारतीयलिपिभिः अपि वेदवाङ्मयं गणकयन्त्रस्थीकरणीयम् इत्यस्ति अस्माकं सङ्कल्पः । अतः तद्विषये अपि स्वीयं सचिन्तनं दद्युः । अस्माकं सङ्केतः-

Prof. S. Sadagopan,
Indian Institute of Management, Bannerghatta Road, Bangalore-560076, India.
Ph.: (80) 6651340, e-mail: ss@iimb.ernet.in.

Prof. R.L. Kashyap,
109, 8th B Main Road, Jayanagar, IV Block,
Bangalore-560011, India. Ph.: (80) 646471.

Prof. R.L. Kashyap,
School of ECE, Purdue University, West Lafayette, In, 47906, USA.
Ph.: 765 4631935, e-mail : kashyap@ecn.purdue.edu.

March 29, 1998
Ugadi

R.L. Kashyap
S. Sadagopan

प्राक्कथनम्

'अनन्ता वै वेदाः' इति सुप्रसिद्धा खलु सूक्तिः । वेदराशयः दिव्यप्रभवाः लिप्युपाधिवर्जिताः अपौरुषेयाश्च । सत्यस्वरूपाणां वेदानां प्रामाण्यं स्वतः सिद्धम् । दिव्यम् उत मानुषं वा पुरुषविशेषम् अनाश्रित्य तिष्ठति वेदवाङ्मयस्य प्रामाण्यम् । वेदाः परब्रह्मणः पूर्णज्ञानप्रतिनिधयः इति प्रथिताः ।

अध्यात्मप्रपञ्चे उत्पद्यमानानां सर्वविधमीमांसानां तत्त्वजिज्ञासानां च उत्पत्तिस्थानं वेदवाङ्मयमित्यत्र न कापि संशीतिर्वर्तते कस्यापि । यतः सृष्टिमूलं, जगतः कर्तृभर्तृलयकर्तॄणां स्वरूपं, जीवात्मनः स्थितिः तद्गतिश्च, पुनर्जन्म, लोकान्तरवासः इत्यादीनां सूक्ष्मांशानां विवरणं वेदेषु समुपलभ्यते । वेदराशिः न केवलं एतादृशसूक्ष्मातिसूक्ष्माणां गहनतत्त्वानाम् उद्बोधकः, परं तु नित्यजीवनयात्रायाः अपि विधिविधाननिरूपकः अस्ति । नित्यनैमित्तिककर्माणि प्रदर्श्य, कृत्याकृत्यं विविच्य, नीतियुक्तं जीवनविधानम् अधिकृत्य मार्गदर्शनं च कृत्वा, विवेकी मनुष्यः प्रेयः श्रेयश्च साधयितुं साहाय्यं समुपकल्पयन्ति वेदाः । निःश्रेयसकारिणां भक्तिप्रीतिविरक्तीनां शमदमादि-आत्मसम्पत्तीनां च प्रवर्तकाः वेदप्रतिपादिताः दैवांशाः ।

वेदवाङ्मयस्य पारम्यं तावत् तदीयम् अनुपमं ज्ञानस्रोतः एव । सच्चित्स्वरूपस्य परमात्मनः ज्ञानकरणः वेदाः ।

प्राञ्चाः प्रतिभाप्रकाशविशिष्टाः ऋषयः अन्तश्चक्षुषा वस्त्वन्तरार्थग्रहणे कुशलिनः सृष्टिमूलं जगत्स्वरूपं च दृष्ट्वा तमेव लोकहितार्थम् उच्चैः उद्घोषयामासुः, एतेषाम् आद्यानाम् ऋषीणां प्रामाण्यं तावत् काले काले तत्र तत्र प्रकटीभूतैः ज्ञानिभिः सत्यशोधकैश्च वारं वारं परीक्षितं वर्तते । मेरुतुल्यस्य वेदराशेः परिचयस्तावत् मनुष्यजीवनं सार्थकं ध्येययुक्तं च कृत्वा सन्मार्गे प्रवर्तयति । अन्ते चरमं लक्ष्यं मोक्षं च साधयति ।

अस्मिन् ऋग्वेदपरिचयात्मके स्तुत्ये कर्मणि आत्मानौ व्यापारयन्तौ प्राचार्यौ काश्यप-षडगोपन्महोदयौ नितरां सभाजनीयौ । वेदवाङ्मयस्य प्रमुखभागः ऋग्वेदः इदानीम् अधिकाधिकजनानां हस्ते भवेत् मुद्रितपुस्तकरूपेण, तथा जगत्संवहनजाले (Internet) प्रवेशं प्राप्य च इति य एषः एतयोः निरन्तरप्रयत्नशीलयोः सङ्कल्पः आसीत् तस्य फलम् एतत् ।

अनेन कृते प्रयत्नेऽपि अनुपलभ्यमानेभ्यः वेदेभ्यः सामान्यजनानां प्रयोजनं नास्तीति आक्षेपः इदानीम्। अपाकृतः

काश्यप-षडगोपन्महाभागाभ्यां ग्रन्थं मुद्राप्य साहित्यसौलभ्यं समुपकल्पितम् एव । अपरश्च महान् गुणः अस्य मुद्रितग्रन्थस्य विद्यते । वेदसम्बद्धाः नैकविधाः प्रश्नाः जिज्ञासुभिः, आत्मचिन्तनरतैः, पण्डितैः, पामरैश्च तदा तदा उद्भाविताः पृष्टाश्च अत्र उत्तरिताः सन्ति, येन ग्रन्थस्यास्य उपयुक्तता द्विगुणिता ।

महाकार्यार्थं प्रवृत्तयोः ग्रन्थसम्पादकयोः कार्यं परब्रह्मणः कृपाविशेषेण सिद्धिमवाप्नुयात् पाठकसहृदयाश्च ज्ञानम् आनन्दं च विन्देयुरिति हार्दमाशास्महे ।

Feb. 6-1998

स्वामी प्रबुद्धानन्दः
वेदान्तसंघः
उत्तर-क्यालिफोर्निया, सान्फ्रान्सिस्को